

DIE BELANGRIKHEID EN BETEKENIS
VAN DIE TYDSFAKTOR
IN DIE WERK VAN DIE VLAAMSE SKRYWER
GERARD WALSCHAP.

A. E. SMIT

Skripsie ingelewer vir die graad van Magister
in Afrikaans en Nederlands aan die
Universiteit van Kaapstad.

Maart 1971.

The copyright of this thesis is held by the
University of Cape Town.

Reproduction of the whole or any part
may be made for study purposes only, and
not for publication.

The copyright of this thesis vests in the author. No quotation from it or information derived from it is to be published without full acknowledgement of the source. The thesis is to be used for private study or non-commercial research purposes only.

Published by the University of Cape Town (UCT) in terms of the non-exclusive license granted to UCT by the author.

Graag betuig ek my opregte dank
aan my promotor, Dr. J.A. Verhage,
vir sy belangstelling en leiding
terwyl ek met hierdie studie besig was.

Alice sighed wearily. "I think you might do something better with the time," she said, "than waste it in asking riddles that have no answers."

"If you know Time as well as I do," said the Hatter, "you wouldn't talk about wasting it. It's him."

"I don't know what you mean," said Alice.

"Of course you don't ! " the Hatter said, tossing his head contemptuously. "I dare say you never even spoke to Time ! "

"Perhaps not," Alice cautiously replied: "but I know I have to beat time when I learn music."

"Ah ! that accounts for it," said the Hatter. "He won't stand a beating. Now, if only you kept on good terms with him, he'd do almost anything you liked with the clock ! "

Lewis Carroll, Alice in Wonderland.

INHOUDSOPGAWE

INLEIDING

(a) Die Tyd in die Letterkunde	1
(b) Die Tyd en Gerard Walschap	12

HOOFSTUK 1

Houtekiet	18
-----------------	----

HOOFSTUK 2

Denise	42
--------------	----

HOOFSTUK 3

Zuster Virgilia	65
-----------------------	----

HOOFSTUK 4

Die Dramatiese Karakter van Gerard Walschap se Werk soos voortkom uit die Tyd	83
--	----

<u>SLOTBESKOUING</u>	112
----------------------------	-----

<u>AANGEHAALDE EN GERAADPLEEGDE WERKE</u>	117
---	-----

I N L E I D I N G

(a) DIE TYD IN DIE LETTERKUNDE

Sedert die vroegste tye het die mens al gespekuleer oor die tyd. Plato bespreek dit in Timaeus en Aristoteles in sy "Physics". Metafisiese vrae oor die tyd word gevra deur Plotinus en in die middeleeue is die tyd met betrekking tot die ewigheid bespreek deur Augustinus, Aquinas en Boëthius.

Nieteenstaande uiteenlopende bespiegeling oor die tyd, bly dit nog moeilik definieerbaar. Augustinus se woorde in hierdie verband is welbekend : "Wat, dan, is die tyd ? As niemand my vra nie, weet ek : as ek dit moet verduidelik slaan dit my dronk." ^{1.}

Die tyd is egter nie net 'n filosofiese probleem nie, die mens se hele lewe is dinamies betrokke in die tyd. Hy staan steeds voor die tragiese en onvermydelike feit van sy Dasein, naamlik die onverbiddelike voortgaan van die tyd van sy geboorte na die dood. Die rigting van die tyd na die dood het steeds 'n persoonlike emosionele reaksie in die mens veroorsaak. Die

1. Quid sit tempus ? Si nemo me quaerit scio, si explicare velim, nescio.

literatuur lewer genoegsame bewys van hierdie feit. In Gerard Walschap se werk kom dit baie sterk na vore en dit is my doel om dit onder andere te probeer bewys.

'n Mens kan drie basiese benaderings in verband met die tyd onderskei, naamlik, eerstens horlosietyd of chronologiese tyd, objektiewe of uiterlike tyd. Die tyd is egter nie net uiterlik nie maar ook innerlik, dit wil sê, dit bestaan in 'n mens se brein. J. Poulet noem dit "temps humain".¹ Ons kan dit beskryf as die mens se subjektiewe ondervinding van die tyd. Subjektiewe of psigologiese tyd is kwalitatief in teenstelling met objektiewe tyd wat kwantitatief is.

Verandering en duur is kenmerkende eienskappe van psigologiese tyd. Die ou Grieke het byvoorbeeld uitdrukking gegee aan die mens se bewus wees van verandering deur gebruik te maak van baie effektiwe beelde. In die Griekse mitologie word die tyd voorgestel as Kronos, wat kinders voortgebring het

1. J. Poulet, La Distance Interieure, p.12

en hul dan opgeëet het. Die mens word deur die voortgang van die tyd verander en uiteindelik vernietig.

Henri Bergson het later verandering gelyk gestel aan voortdurende wording. Die tyd as 'n stroom is deur Bergson beskryf as "duré" of duur. Die tyd in terme van duur is vir Bergson die belangrikste element van die mens se lewe. "It is the foundation of our being and, as we feel, the very substance of the world in which we live."¹ Vir Bergson bestaan "duur" uit verskillende elemente soos ons gevoelens, voorgevoelens, sensasies, indrukke wat voortdurend verander en op mekaar inwerk. Laasgenoemde gedagte het sy beslag gekry in die karakters wat aan die leser getoon word deur hul emosies, intuïsie en herinnerings. So het die "Stream of Consciousness" - roman sy verskyning gemaak.

Die bestudering van die innerlike van die mens het die aandag gevestig op die self of die persoonlikheid. Volgens Bergson besit die mens twee selwe, 'n fundamentele, persoonlike of private self en 'n sosiale self. Slegs gedurende sekere

1. H. Bergson, "Time and Freewill", p.41

momente of oomblikke word 'n mens bewus van die fundamentele self. Hierdie momente vorm die oomblikke van suiwer duur ("moments of pure duration"). Die fundamentele self word dan as't ware gered uit die stroom van die tyd. Die geheue van die mens speel 'n baie groot rol deurdát dit duur kan behou. Die klassieke voorbeeld van die terugwinning van die ware of fundamentele self deur die geheue is Proust se groot werk van agt dele, "Remembrance of Things Past". (Spesifieke reuke, smake of klanke dien hier om die verlede op te roep).

Behalwe die objektiewe en subjektiewe tydsindeling kan 'n mens ook nog 'n derde tydsvorm onderskei, naamlik die religieuse of metafisiese benadering van die tyd. In die mistiek kry ons 'n ontkenning van die tyd soos deur die mens ondervind. Psigologiese tyd word beskou as behorende tot die wêreld van illusie wanneer dit gesien word in die perspektief van metafisiese tyd. Die mistikus verwerp die self, dit is boos, want dit is gebore en het groot geword in die tyd. Die tyd is dus ook boos. Die menslike bestaan met sy gerigtheid

op die dood veroorsaak 'n melankoliese en negatiewe houding wat betref die psigologiese tydskonsep. Die mistikus ondervind egter presies die teenoorgestelde.

As 'n mens begin vrae stel oor die tyd kom 'n mens onvermydelik voor die vraag te staan wat die werklikheid is. Die werklikheid soos geopenbaar deur die metafisiese en psigologiese tydsopvatting is vervat in die tydseenheid van die moment of oomblik. Wanneer so 'n oomblik van geluk of waarheidsmoment ondervind word, word die chronologiese tyd as't ware opgehef. Daar bestaan baie voorbeelde hiervan in die letterkunde. Vergelyk die volgende uit 'n boekie van Thomas Mann.^{1.} Terwyl Tonio Kröger na die see kyk, ondervind hy so 'n tydlose oomblik "ein Tiefes Vergessen, ein erlostes schweben über Raum und Zeit..."

1. In Russies is die woord "geluk" afgelei van die woord "nou" of "hierdie oomblik". Die Russiese woord vir geluk is SCHASTYE; die Russiese woord vir "nou" of "hierdie oomblik" is SEICHAS, wat letterlik beteken "hierdie uur" of "hierdie oomblik".

2. T. Mann, Tonio Kröger, p.43

Vir die digter of skrywer openbaar die spesifieke oomblik een of ander waarheid. Dit word die oomblik van openbaring ("moment of vision"). T.S. Eliot het in sy "The Four Quartets" sulke oomblikke beskryf :

"A moment not out of time, but in
time in what we call history: transec-
ting, bisecting the world, a moment in
time, but not like a moment of time.
A moment in time but time was made through
that moment: for without the meaning there
is not time and that moment of time gave the meaning." 1.

Wat die struktuur van die letterkundige werk betref, tree die tyd ook na vore omdat enige vertelling 'n opeenvolging van gebeure in die tyd gee. 'n Verhaal is 'n beweging deur die tyd van een punt na 'n ander, van 'n begin tot 'n end. 2. In die werklikheid word feite in 'n dubbele rangskikking aangetref. Ons kry 'n na-mekaar en 'n naasmekaar. In die literêre werk

1. T.S. Eliot, "The Four Quartets", (the Chorus: The Rock)
2. Vgl. Cleanth Brooks & R.P. Warren, "Fundamentals of Good Writing"

word feite slegs na mekaar meegedeel. 'n Skrywer word gevolglik gedwing om sake wat gelyktydig gebeur het, na mekaar te beskryf.

1.

Petsch praat hier van 'n "Nacheinander".

'n Skrywer kan ook uit sy eie besluit om die tydsvolgorde in die verhaal omver te werp deur sy observasiepunt kort-kort te verander, verskillende aspekte beurtelings te ontwikkel, elkeen tot op 'n sekere punt te voer en dit voorlopig daar te laat om eers weer 'n verdere element te ontwikkel. In plaas van 'n lang inleiding begin 'n skrywer byvoorbeeld sy verhaal in die middel. Daar moet dus onderskei word tussen die volgorde van die gebeurtenisse in die verhaal en die volgorde van die gebeure in die tyd.

Alhoewel dit prakties vir 'n skrywer heeltemal onmoontlik is om sy verhaal streng chronologies aan te bied kan die afwykings wissel van chronologiese veranderings wat deur die gekompliseerdheid van die insident wat beskryf word gedikteer word, tot bewuste eksperimente met die tydsvolgorde deur die skrywer self.

Die tyd in die letterkunde moet ook gesien word as tydsduur.

1.

Ons kan hier twee onderskeidings maak. G. Müller praat van vertelde tyd ("die Zeit die eine Geschichte nach Angabe ihres Erzählers dauert") en verteltyd ("die Zeit die das Erzählen einer Geschichte beansprucht"). Die vertelde tyd is die tyd wat die verhaal duur, die periode wat dit dek. Dikwels word die tydspan wat die handeling in sy geheel beslaan, dit wil sê, die vertelde tyd, noukeurig deur die verteller aangegee, of anders kan dit afgelei word. Tot die vertelde tyd word nie die voorgeskiedenis van die eintlike verhaal gereken nie. Dié voorgeskiedenis is gewoonlik in die verhaal opgeneem deur middel van uitweidings en gedeeltes wat teruggryp, maar dit word gewoonlik so gedoen dat die leser nog altyd duidelikheid het oor die afgrensing van die vertelde tyd as periode. (vgl. Houtekiet, hoofstuk 1 - 5).

1. G. Müller, Aufbauformen des Romans, p.6

Die verteltyd is die tyd wat die vertel van die verhaal vereis. Die verteltyd word bepaal deur die keuse wat die verteller uit die gebeure maak en hoe uitgebreid hy elke gebeurtenis uitbeeld. Dit bepaal die omvang van die boek, die duur van die vertelling en ook die lengte van die onderafdelings van die verhaal. In die praktyk kom die verteltyd letterlik op die omvang van die boek neer. Die struktuur van 'n werk word in 'n hoë mate bepaal deur die verhouding tussen die vertelde tyd en die verteltyd, tussen die periode wat die verhaal dek en die tyd wat die vertelling van die verhaal in beslag neem.

Die verteltyd bring die probleem van die skaal van die werk, wat te make het met die lengte daarvan, na vore. "The problem of scale simply means this: how long should the particular story be." ^{1.} Die skaal word in 'n groot mate bepaal deur die gekompliseerdheid van die verhaal.

Dis verder opmerklik dat kort periodes in 'n verhaal dikwels uitvoerig vertel word terwyl lang periodes dikwels in een of twee paragrawe afgehandel word. (By Walschap partymaal

1. Cleanth Brooks & R.P. Warren, "Understanding Fiction", p.666

in een enkele sin). Wanneer romans nie binne betreklike kort tydperk afspeel nie, is hulle gewoonlik saamgestel uit 'n paar hoofepisodes wat elke periode dek terwyl die lang tussendele vlugtig behandel word. Afgesien daarvan of die tydsduur lank of kort is word daar gewoonlik gepoog om die leser eerder van die druk van die tyd as van die duur daarvan bewus te maak.

Op dié vertelwyse het die verskynsel van kort en lang periodes wat verskillend behandel word, die uitwerking dat direkte weergawe deur dramatiese aanbieding afgewissel word deur opsomming. Die lang periode word deur die verteller panoramies oorskou en in die dramatiese behandeling moet hy wys hoe daar stap vir stap ontwikkeling is deur die tyd. Elke toneel moet die handeling 'n ent verder voer. As deel van hierdie opsommings kom daar dikwels frases voor wat aandui dat daar tyd verloop het, byvoorbeeld, "jare het verbygevlieg." In die werk van Walschap impliseer hierdie aanduidings van tydsverloop, groei. Dit veroorsaak ook 'n versnelling in die tempo.

Die onderskeiding tussen vertelde tyd en verteltyd bring ons verder by die derde tydsonderskeiding, naamlik die tyd as tempo. Tempo het betrekking op die snelheid of traagheid van die verhaal.

Shipley beweer dat die tempo die oorheersende tydsaspek is wat die leser se bewussyn van die ander tydsaspekte bepaal. Volgens G. Müller word die tempo bepaal deur die verhouding tussen die vertelde tyd en die verteltyd. As daar lank by 'n sekere insident stilgestaan word, bring dit byvoorbeeld 'n sekere rustigheid wat die tempo vertraag (vgl. Brooks en Warren, "Understanding Fiction", p.20)

(b) DIE TYD EN GERARD WALSCHAP

Dat Gerard Walschap as skrywer diep bewus is van die tyd in sy wydste sin is nie te betwyfel nie en dat sy tydsopvatting in 'n baie nou verband met sy lewensbeskouing en skrywerskap staan, is 'n feit: "Leven is dat tragische dat voortsnel en zich voltrekt tusschen die twee polen van geboorte en sterven, dat gesmeten worden uit die eeuwigheid in den tijd en weer geslingerd worden uit den tijd in het geheim der eeuwigheid. Wat is de eeuwigheid, wat is de tijd?"¹. Dié vrae wil Walschap deur sy werk probeer beantwoord.

As skrywer was hy daarvan heilig oortuig dat met sy geslag 'n nuwe tyd begin het. Hierdie uitspraak is veral waar wat betref die omwenteling wat Walschap in die literatuur veroorsaak het. Sy skryfstyl wat in noue verband met sy tydsopvatting staan, het merkwaardige verskille getoon in vergelyking met die styl van skrywers voor hom asook 'n hele paar van sy tydgenote. Alhoewel baie van sy romans op die land afspeel, is sy werk tog ver verhef bo die tipiese boerenovelle van sy tyd. Die grootste

1. G. Walschap, Voorpostgevechten, p.27

verskil tussen Walschap se werk en ander skrywers kan ons myns insiens vind, as ons 'n studie maak van die tydsverloop in die verhale van Walschap en dit dan vergelyk met die tydsverloop in die verhale van ander Vlaamse skrywers.

Die verandering of verskil in tydsverloop en tydsopvatting is veral toe te skryf aan die feit dat die mens so 'n sentrale plek in Walschap se werk inneem. Vir hom is die mens die belangrikste element van die prosakuns. Ons kan die mens slegs begryp as ons sien wat hy doen. Om die vraag, "Wat is die mens?" te beantwoord moet ons hom in sy handeling, wat in die tyd voltrek word, sien. Walschap se karakters handel net en die leser word in hierdie handeling betrek, of soos Vermeylen dit stel, "wijzelf leven de werkelijkheid." ^{1.} Mense word gebore, lewe en sterf, "het leven ging voort, ongevoelig en almachtig" (Nieuw Dens, p.200) Die lewe word dus deur Walschap gesien as 'n proses van geboorte, groei en dood. Hierdie proses is onvermydelik en kan nie

1. A. Vermeylen, De Vlaamse Letteren van Gezelle tot Heden, p.157

teruggehou word nie. Vergelyk ook in hierdie verband Meyerhoff se woorde: "There is a relation of irreversibility given as an immediate datum of experience and uniquely and unequivocally defining the direction of time in human life. This is the irreversibility of the movement of the time toward death."^{1.}

Weens hierdie snelle tydsverloop na 'n bestemming in die dood, word ons bewus van die dramatiese karakter van sy werk. Geen wonder dus dat Vermeylen hom beskryf het as "de diepst- en ruimst-menselijke, de meest oorspronkelijke omvattende en dramatische prozaschrijver van zijn geslacht."^{2.}

Walschap het in opstand gekom teen die trae tydsverloop en mooiskrywery in die literêre werke van sy tyd. Woorde om woorde. Dooie woorde en "frazen zonder ruggraat, been of merg, weekdieren die kwabbig over papier liggen."^{3.} Vgl. ook die volgende gedeelte uit Voorpostgevechten waar hy skrywe oor die prosa waarteen hy in opstand gekom het. Ek haal die hele gedeelte aan, omdat dit so insiggewend is van die verandering wat Walschap in verband met die tyd in die literêre kunswerk teweeggebring het.

1. H. Meyerhoff, "Time in Literature," p.65

2. A. Vermeylen, De Vlaamse Letteren van Gezelle tot Heden, p.158

3. G. Walschap, Voorpostgevechten, p.64

"Heel het eerste hoofstuk lang loopt er een man in den regen en in den laatsten regel wordt medegedeeld dat het boer Peeters is. In het tweede hoofstuk kijkt boer Peeters 12 bladzijden lang naar den zonsondergang en in den laatsten regel blijkt hy een zoon te hebben die naar een meisje lijkt. In het derde hoofstuk kijkt dat meisje 14 bladzijden lang naar de zonsopgang en in den laatsten regel nadert de zoon van boer Peeters het huis en doet de deur open,.."

en so gaan dit voort. Die prosa moet funksioneel wees, alles moet op die verhaal self, die gebeure, gerig word. Vergelyk ook Walschap se opstand teen die styl van 'n sekere R. van Genderen Stort: "Deze auteur is aan de 59ste van zijn 204 bladzijden gekomen wanneer hij zucht herinnert dat hy den roman van Hinnie Rode wil schrijven..." (vgl. verder bl. 78, 79 in Voorpostgevechten)

Alhoewel 'n mens 14 bladsye lank na sonsondergang kan sit en kyk, bring dit onnatuurlikheid mee as daar geen handeling innerlik of uiterlik plaasvind nie. Vergelyk in hierdie verband Satre se

uitsprake in sy boek, "What is Literature" (vertaal deur Bernard Frechtman, p.228,229) Sartre pleit vir 'n absolute subjektiwiteit in die roman, alles moet gesê word. Hierdie soort realisme benodig 'n tydelike realisme wat die skrywer absoluut verbind aan die duur van gebeure soos ondervind deur sy karakters. Hy moet elke besonderheid, hoe onbenullig ook, verhaal. Selfs die dialoog moet absoluut woordeliks wees. Die skrywer kan dus nie selektief te werk gaan nie. In antwoord op hierdie uitsprake

1.

van Sartre merk W. Booth op : "If you destroy the notion of choice, it is art that is annihilated."

Walschap kies die mens en hy wil vir ons die mens in sy handelingsmomente wys. Hierdie mens sit vasgevang in 'n wêreld waar die tyd die almagtige heerser is, ons sien hom as 'n "time haunted animal" ². In die drie werke wat ek van Walschap gekies het, naamlik Houtekiet, Denise en Zuster Virgilia, sien ons die mens steeds gestel teenoor 'n verskillende aspek van die tyd. In Houtekiet word die mens gesien in 'n proses van verandering of wording, in Denise sien ons die mens se onmag

1. W. Booth, "The Rhetoric of Fiction", p.53

2. H. Meyerhoff, "Time in Literature", p.67

om die tyd se voortgang te keer en in Zuster Virgilia tree die metafisiese tydsaspek sterk na vore. Ek wil dus in hierdie studie onder andere veral nagaan in hoeverre die tyd self, tot tema van die werk geword het.

Vir Walschap is die lewe niks anders nie as 'n asemrowende snelle doodsrit. Hierdie wêreldbeskouing van hom word weerspieël in sy skryfstyl. Emil Staiger se woorde in laasgenoemde verband is veral van toepassing op Gerard Walschap en sy werk: "Die Unterschiede je nach verschiedenen Welten sind Unterschiede des Stils, so das wir den Ausdruck, "Welt" in aesthetischer Forschung ohne Bedenken mit dem Ausdruck "Stil" vertauschen dürfen. Jeder echte Dichter hat seinen Stil das^{1.} heisst seine eigene Welt."

1. Emil Staiger, "Grundbegriffe der Poetik", p.187

HOOFSTUK IHOUTEKIET

"Ik erken maar één wet:
leven."

- Lex Barbarorum - H. Marsman

Walschap as skrywer het die verbasende gawe om sy leser uit sy eie persoonlike tyd te lig en hom te plaas in die tydsorde van sy werk. Daar beleef hy baie in 'n uiters kort tyd, hy word heeltemal vervreemd van sy eie tyd. Dit volg dat as die leser aan die einde van die boek kom, moet hy hom verdwaas afvra: "Waar was ek gewees?" Deur sy verhalende verbeeldingskrag word Walschap die skepper van 'n aangrypende en onvergeetlike werklikheid.

Aan die begin van die boek is daar in sy kort voorwoord reeds 'n aanduiding van wat gaan kom: "Dit is de geschiedenis van ons. Wij verhalen in korte woorden het ontstaan van ons dorp, Deps. Uit de wildernis, met letterlijk niets, is het in weinige jaren opgebouwd, wij zullen hierna de geschiedenis vertellen van onze geleerde, onze artiest en wij hadden een specie van heilige, Leve Deps !" (p.7) Ons gaan dus in 'n paar woorde, in 'n baie kort tyd die geskiedenis van 'n dorp en sy mense kry.

Die verteller, 'n lid van die gemeenskap, kyk terug op die ontstaan van sy dorp. Hy is die geskiedskrywer. Waar sy dorp presies is en die tyd van die ontstaan daarvan word nie bepaal nie. Alles het plaasgevind in 'n verre verlede. Houtekiet is net skielik daar, wat alles presies vooraf gebeur het, is onbelangrik: "Het leven van Houtekiet onze stamvader begint met zijn ontmoeting van Lien, want van al wat daaraan voorafging weten wij niets. Wij kunnen slecht raden naar zijn ouders en herkomst." (p.9)

Deur Houtekiet ontstaan alles en sy voorbeeld word deur almal nagevolg. Hy is heeltemal vry totdat die vrou, soos 'n Eva, sy oë vir goed en kwaad oopmaak om hom sodoende uit sy paradys te dwing.

Sewe dae (die Bybelse verwysing is duidelik) na sy ontmoeting met Lien, het hy gemeenskap met haar. Dit vind plaas in die aanwesigheid van 'n koei, wat nog altyd beskou is as 'n simbool van vrugbaarheid (in die Hindoegodsdiens word die koei beskou as die verteenwoordiger van moeder aarde).

Houtekiet is net so 'n deel van die lewe in die natuur om hom, sodat wat op "dat uur overall rondom hem in Deps, dier, vogel en insect deden, hij herhaalde, even argeloos natuurlik en verwoed."

(p.13) Wat nou plaasgevind het, het baie betekenis vir die toekoms, want deur hierdie daad het hy die eerste stap gedoen in die opbou van die Deps-gemeenskap. Na hulle tweede ontmoeting neem Lien en Houtekiet afskeid van mekaar met die woorde, "Koekoek". Hierdie roep "is later wijd in de omtrek bekend geworden" Maar ook nou in die tyd waarin die verteller optree, word die roep nog steeds gehoor, "nog roept men ons, Houtekieters, agterna : ,Koekoek' " (p.14) Die verteller verander steeds sy perspektief. Die een oomblik is hy in die hede besig, maar dan kyk hy skielik terug na die verlede of vorentoe in die toekoms.

Reeds in die eerste sewentien bladsye het ons 'n verkranting en 'n moord. Dit is alles maar slegs die begin, en "de wereld draait ordelijk voort met een boswachter minder." (p.25) Binnekort verwag Lien 'n kind en Houtekiet bou 'n hut op die graf van die boswagter. Binne 'n ongelooflike kort tyd is die hut klaar met gesteelde potte en panne en al. Lien maak beswaar

teen Houtekiet se handelswyse, maar as sy aanhou neul, kry sy sonder waarskuwing 'n oorveeg. Die verteller spring dan weer uit die tyd van die boek tevoorskyn met die volgende kommentaar: "Zo was Houtekiet, tegenwoordig zijn de manieren ongetwijfeld wat fijner." (p.30)

Die geboorte van die kind bind Houtekiet, sonder dat hy dit self weet, onverbiddelik aan daardie spesifieke omgewing. Die eerste vae gevoel van 'n verantwoordelikeheidsin word in hom merkbaar. Van wilde onverantwoordelike barbaar word hy na 'n paar bladsye vaagweg bewus van sy pligte: " 's Anderdaags begint hij te spitten. De klei sit niet vier, maar vijf steken diep. Hij verafschuwt zulke boerenarbeid, die zwaar is, eentonig, doffe, suffe moeheid nalaat en geen vaardigheid vereist. Maar ze komt bij hem staan met het kind dat nog geen dag oud is en zegt dat Jantje naar hem komt kijken. Wel gromt hij de aap in de voor te leggen, dan spit hij hem onder, maar dat meent hij niet." (p.33) Sy verantwoordelikeheidsbesef is die eerste stap wat ons kry in sy ontwikkeling van oerdier via Homo Faber tot Homo Sapiens. In plaas van duisende jare evolusie kry ons, in 'n ongelooflike kort tyd, die geskiedenis van die mens saamgevat in Houtekiet se ontwikkeling.

Niemand staan stil om te dink of te oorweeg in Walschap se werk nie. Almal gaan heeltemal op in die vreugde van die lewe. Die fout wat Denise begaan het deur te wag om eers dinge te oorweeg, maak die Depsers nie, "we leven maar een keer en met wachten word dit maar later en te laat." (p.51) Genooi en Joep Dobbelaar wat in die Depsomgewing woon, word aangetrek deur die vrysinninge en kommerlose lewe op Deps. Hulle voel dat die lewe besig is om by hulle verby te gaan en besluit dus om oor die rivier te trek om hulle in Deps te gaan vestig. Die priester word gestuur om hulle tot hul sinne te probeer bring, maar vir sy praatjies het hulle nie meer tyd oor nie. Hulle is slegs vol geesdrif vir hierdie nuwe ongebonde lewe : "Ze bleven voortwerken omdat ze geen tijd te verliezen hadden. Tijd om naar de kerk te komen hadden ze ook niet." (p.52)

Die plegtigste oomblik vir Houtekiet is as Lien hulle eerste brood op tafel plaas. Aanvanklik het hulle net aartappels gekweek, maar Lien het Houtekiet oorreed om koring te saai. Ons merk hier op dat daar 'n hele paar jaar onvertelde tyd intussen verbygegaan het maar hierdie feit veroorsaak geensins 'n breuk in die voortgaan van tyd nie. (Vgl. p.57 en p.126) Hierdie onvertelde gedeeltes impliseer steeds verdere groei.

'n Kenmerk van Walschap se styl in Houtekiet is die skielike spronge in die tyd, vgl. die volgende reëls uit een paragraaf waar hy met Anna Dobbelaar stap om 'n stuk land af te meet : "Komt, zegt Houtekiet, we gaan het afpalen. In de mededeelzaamheid die het mannenhart opent, verneemt Anna de eerste op Deps dat hij hier een watermolen gaat maken en dan zwijgt hij nog van de paarden. Daarmee komt hij op een goede dag aangereden ten minste met een enorme merrie. Hij zit er op als een standbeeld. Hij verklaart dat iedereen hiervan zijn paard zal hebben. De jongste Dobbelaar roept: 'Goed gesproken, Houtekiet, onze vrouwen krijgen kinderen van u, gij moogt ons ook iets geven.'"(p.59)

Die een oomblik is Houtekiet nog besig om met Anna te praat om dan in die daaropvolgende sin met die perd aangery te kom om deur almal verwelkom te word.

Soos die Bybel beskou word as die geskiedenis van die Joodse volk, so word Houtekiet 'n verhaal geskoei op die lees van die Bybel. Ook Houtekiet het sy doemprofete, Petrus herinner 'n mens baie sterk aan Jeremia. Hy veroordeel die Depsers om hulle sondige lewe : "Wacht tot de laatste spadesteek de laatste klomp aarde van Deps sal omgekeerd hebben en de geesten der verdoemenis

zonder verblijfplaats zullen zijn. Dan zullen zij zich versamelen voor de wraak. Want de zonde is van korte duur, wee u ! ...

ziekten en insecten, rups, sprinkaan, patattenschurft, betenpest, zullen de vrucht in de aarde en aan de boom vervuilen en verteren..

Tyfus, cholera, pest zullen het vee uitroeien, zo rap, dat er geen tijd zal zijn om putten te graven. De krengen zullen stinken tegen de sterren op. Al wat leeft wordt de adem afgesneden."(p.80)

Petrus se uiteindelijke dood maak die Depsers slegs meer lewensbewus.

Vir hulle is daar nog tyd om vreugdevol en vry te lewe, om uitdagend die tyd te trotseer. Na sy dood sê Leis: "Petrus is boven." Benooi Dobbelaar antwoord trots: "Maar wij leven nog."

Hulle uitsprake "zijn mondgemeen gebleven in een enkele harde zin: 'Petrus is boven maar wij leven nog' In een herberg uitgedaagd, verweten om ons verleden, of als iets ons niet kan schelen, herhalen wij hem, nu nog altijd, dreigend of triomfant."(p.80)

Die bewussyn van die dood maak die lewe vir hulle kosbaarder: "Aan sterwen dachten wij niet, alleen aan leven en dat vonden wij genoeg. De dood sloeg ons dikwyls een zeer diepe wonde (die echter in twee weken genas) ... (p.81)

Maar geleidelik maak die dood die karakters meer tydsbewus en die gevalle wat genoem word van mense wat dood is wys reeds vroeg in die werk vooruit na die pre-okkupasie wat Houtekiet met die dood gaan hê. Op die oomblik kan dit hom nie skeel nie, maar later vul dit al sy gedagtes en word sy hele lewenswyse daardeur gekleur : "Deur die blote bestaan van die roman in-die tyd word dit moontlik gemaak dat 'n hiërargie geskep word, waarvolgens dit wat eerste genoem word, potensieël ook die belangrikste is." ^{1.} Dit is inderdaad waar wat Houtekiet betref. Die feit van die mens se reis na die dood bepaal die hele verdere verloop van die verhaal. Dit is die dood wat die vroue laat begin bekommer oor 'n hiernamaals. Dit is by Petrus se begrafnis dat Liza begin bid. Dit is daar te midde van almal se ontsetting by die begrafnis dat Leis droog opmerk : "Petrus is boven en onder." Hoe is dit moontlik ? Dit is juis hierdie vraag wat later die boeiende raaisel gaan wees waarmee Houtekiet homself na die dood van Iphigénie gaan besig hou.

1. A.P. Brink, Aspekte van die Prosakuns, p.85

Die verloop van die boek en die ontwikkeling van die karakters kan as 'n proses van evolusie beskou word. Aan die begin van die verhaal word die leser geboei deur die wondermens, die beer, Houtekiet, maar geleidelik dring die daaglikse werklikheid sterker op die voorgrond. Aan die begin van die boek is Houtekiet vry, asook Walschap die almagtige heerser oor sy karakters, wat met ekspressionistiese idealisme probeer om die hele wêreld te herskep. Hy gaan heeltemal in sy droom op, totdat die tyd aanbreek dat hy nie anders kan nie, as om alles aan die werklikheid te toets. Houtekiet se dierlike instinkte word in toom gehou deur Naerd Baert en Iphigénie en namate die Depsers vermeerder en die maatskaplike lewe sy eie dwang op Houtekiet begin uitoefen, word die mite werklikheid. Wat die bou van die verhaal dus betref, kry ons 'n beweging vanuit die droom tot die werklikheid. Houtekiet word namate sy kennis toeneem deur die onderrig van Iphigénie en Baert 'n gebondene. Terwyl hy volgens instink gehandel het, was hy vry en ongeskonde, maar nou word sy kerngesondheid deur die maatskappy aangetas. "In die dagen viel keer voor keer nacht over Deps. Alsof het meer had aangedurfd

dan het geweten op den duur kan verdragen. Alsof alles wat Houtekiet en zijn volgers zo rabauwelijk miskend hadden als onbestaande, zich begon te wreken, Het moorden, schenden en tarten der eerste jaren behoorde al voorgoed tot het verleden, stilaan werd het rustiger, zelf zekerder en ziet, opeens werd het aangetast van binnen." Die vroue is die eerste persone om te beseef dat dinge nie so kan voortgaan nie : " Indrukt maakt vooral Theresia's stereotiep besluit dat het zo toch niet kan blijven duren, dat kan toch niet. Men weet niet eens nauwkeurig wat niet kan blijven duren, maar de onrust is er, zelfs Baert sakkert ze niet weg." (p.151) Houtekiet word mettertyd gedwing om 'n kerk te bou, die Depsers weier om in ongewyde grond begrawe te word. Die groot vraag wat hulle kwel, is wat sal gebeur in die hiernamaals. Ook Iphigénie het "de laatste tijd haar rust van jaren kwijt, ... ook zij denkt ..." (p.153) Die dood maak hulle steeds meer tydsbewus en veroorsaak orals onrus : "Dat dood dood is zoals Papa zeide, kan niet waar zijn. Zal daar echter

geen God opwachten, zo ondenkbaar wreed dat hij haar van Houtekiet zal afscheuren voor eeuwig ?" (p.156) As skrywer kan Walschap nie van hierdie aspek van die tyd wegkom nie : "Zoolang wij leven zijn we samen, maar daarna ?" (p.156) Vir Houtekiet hou hierdie vraag geen probleem in nie, vir hom is die dood die einde. Iphigénie laat egter nie die hoop vaar om hom uiteindelik bewus te maak van 'n lewe na die dood. "Het is onbegonnen werk. Hij kan maar niet begrijpen waarom iemand bang zijn kan voor de tijd wanneer alles gedaan is. Gedaan is immers gedaan. Zeker, Jan, het is dan gedaan, maar meteen herbegint het." (p.176)

Houtekiet besluit om gehoor te gee aan die getorring van die vroue. Die kerk word gebou en terwyl almal in die gebou sit om dit in te wy, sien ons Houtekiet vir die eerste maal, as persoon wat bewus word van tyd wat verbygegaan het. Hy kyk terug op wat was en voel homself nou vreemd en eensaam : " Allen zaten in de kerk. Hij overwoog hoe ver de vrouwen hem gebracht hadden. Het was begonnen met een hutje tot Lien haar kind zou krijgen, het was geeindigd met een kerk, omdat vrouwen in gewijde grond willen liggen." (p.204) Die verlede begin steeds meer 'n werklikheid

vir hom word, vgl. bl. 212, waar Iphigénie hom probeer oorrede om ook die kerkdienste by te woon. Het sy hom al ooit gevra om enigiets vir haar te doen, hy antwoord nee, en terwyl hy dit sê "overzag hij haar liefde van zoveel jaren stil, trouw, zacht, diep." (p.212) Sy vra hom om gereeld saam met haar kerk toe te gaan, dit is net te veel vir hom. Hy besluit om 'n wa te bou en vertrek met die hoop om sy vryheid van vroeër terug te win, maar dit is onherroepelik te laat. Alles het verander, die riviere lyk nouer, die bome kleiner en daar is minder wild, "de vrijheid wilde hem maar niet smaken." (p.224) Die maatskappy het hom vir goed getem, die besef dat "Die Welt weltet" dring uiteindelik tot hom deur (p.224,225) Dit is 'n skok wat hy skaars kan te bowe kom. Hy het weggegaan om sy verlede te agterhaal. Daarby soek hy natuurlik homself en hy wil dus nie alleen weet hoe die verlede was nie, maar wie hy is. Die tyd wat egter verbygegaan het, kan hy, nieteenstaande al sy pogings, nie terugwin nie. "De man die zijn weg gegaan was over lijken waar het moest, de man die niemand nodig had, die van een vrouw, een gezin en een zaak was weggegaan,

zoals wij een hotelkamer verlaten waar we eenmaal hebben geslapen, hij voelde zich plots eenzaam, behoeftig, bedreigd, hij vreesde een beetje. Hij had zichzelf wijsgemaakt dat hij vertrokken was zonder iets achter te laten en hij was zoals die man, die veilig en zalig op plezierreis geweest is en zich de laatste dag herinnert noch zijn brandkast noch zijn huisdeur te hebben gesloten." (p.233) Dat dinge noodgedwonge met die tyd verander, besef hy eers behoorlik as hy terugkeer na Deps. Voor hy enigiemand anders groet, gaan hy reguit na Iphigénie en "Voor het eerst begon tot hem door te dringen dat een mens eenmaal oudt wordt..." (p.235) Ook Deps die dorp wat al Houtekist se karaktertrekke geërf het, sy vitaliteit, sy daadkragtigheid, sy onafhanklikheid, sy vryheid, het met die verbygaan van die tyd verander. Deps is nou nie meer so antikonformisties soos vroeër nie: "Dat was allemaal goed geweest in het begin,... maar nu bleef ze hier niet meer voor schandaal lopen. Iedereen op Deps is getrouwd. En nog iets. Hij moet zich niet meer inbeelden hier nog te grabbelen zoals vroeger. De mensen zijn deftig geworden. Dat bestaat nu niet meer." (p.238) Met wanhoop in sy

gedagtes word Houtekiet nou deur Iphigénie gelei om te verstaan wat die liefde werklik is, 'n abstraksie wat vir hom in die verlede niks beteken het nie, word nou skielik vir hom 'n werklikheid: " En nu begriip Jan Houtekiet het. Zonder een toelichting, plots, in een flits. En het is niet eens een kleinigheid, het is iets ontzaglijks en algemeen. Hij is zoals een kind dat verneemt dat de sterren geen lichtjes aan een gewelf zijn, maar geweldige werelden in een oneindigheid." (p.83)

Na 'n paar bladsye het die oermens 'n hut gebou, begin met 'n gesin en ook 'n dorp gestig. Hy besef sy verantwoordelikheid, tree op as beskermmer, regter en verteenwoordiger van sy gemeenskap. Hy word veredel deur sy besef van sy diep liefde vir Iphigénie, daardeur word hy ook met ontsteltenis bewus van die tyd. Dit is die besef dat dit te laat is wat hom bewus maak van die verbygaande aard van alle dinge. Simon Vestdijk se woorde is in hierdie verband veral interessant : "De tijd op zichzelf bestaat niet, alleen het telaat bestaat. En uit het telaat leiden wij den tijd af, als abstractie. " (p.48)

Houtekiet wil met alle geweld Iphigénie saam met hom wegneem, maar dit is te laat, "de wijsheid komt te laat," ... sy fluister ook "dat het te laat is, het is de moeite niet meer waard... "hy voel zijn hart stilstaan, houdt baard en kin vast alsof die sidderen en vraagt wat dit betekent, Iphigénie." (p.247)

Sy probeer aan hom verduidelik dat hulle te lank gewag het, hulle moes gelewe het toe daar nog tyd was : "als men eenmaal weet dat het leven gedaan is, Jan, heeft men alleen spijt, omdat men niet heeft durfen leven." (p.248) Die ontredderende besef dat hulle al die tyd verspil het, laat die "tempeest" in Houtekiet opstyg: "als we twintig, vyfentwintig, jaar gelede samen van hier weggegaan waren ... we zouden al die tyd, van toen tot nu, gelukkig, stil gelukkig geweest zijn ... "Iphigénie, zegt Jan Houtekiet, zwijg, of ek doe iets en ge zult er spijt over hebben."

Aan sy woede en wanhoop moet hy uiting gee, hy doen dit op 'n onbeholpe wyse wat ons duidelik toon wat in sy gedagtes omgaan. (p.251)

Iphigénie se siekte word steeds ernstiger en Houtekiet is totaal magteloos. Soos die wanhoop hom na die liefde as reddende krag gelei het, so lei sy liefde hom na 'n metafisiese tydsbewussyn.

Iphigénie is die persoon wat die oortuigingswerk doen ...

"De menst sterf niet helemaal er blijft iets voortleven.." (p.269)

Na Iphigénie se begrafnis kyk Houtekiet terug en beseef hy wat kon gewees het. Die teenstellings tussen wat hy was en nou is, is veral interessant: "Hij begon zich nu voor te stellen hoe het zou geweest zijn ... Vroeger zou hij zoets flauwigheid genoemd hebben, ... maar hij begreep nu, Nu staat opeens die gedagte voor hom..." Miskien lewe sy tog voort, dit word 'n sekerheid en met die sekerheid kom daar 'n groot wye vrede in sy gemoed. Dié swygende man wat hom slegs in daad kon uitdruk, doodgeslaan het, en vroue met sy amorele wellustigheid platgetrek het, dié wilde barbaar wat soos 'n

1.

Raka tussen sy mense gelê het, het geëvolueer tot 'n denkende wese met 'n bewussyn van die tyd op metafisiese vlak. Dit beteken ook die einde van sy dryfkrag en begin van sy nederlaag, want uit 'n vitalistiese oogpunt gesien is dit die einde van sy vryheid. Vir die vitalis is daar slegs in die onbewustheid volledige vryheid. Die denkende wese word die gevangene van wat hy dink en gedink het.

1. Vgl. p. 101: "Houtekiet ligt in hun midden, gevaarlijk, gevreesd, verafschuwd en geliefd."

Met Houtekiet se terugkeer en aanvaarding van die maatskappy soos dit is, keer die skrywer ook terug tot die realisme. As Houtekiet stil in sy toring sit, sy oerkragte met die verloop van die jare verminder en uitgeleef, beteken dit ook die slot van die boek. Interessant is veral die ooreenkoms tussen die karaktertrekke van Houtekiet en die kenmerke van Walschap se styl. Die onvervaarde selfversekerheid van Houtekiet bepaal die styl, taal en konstruksie van die verhaal wat Walschap aan hom wy. Sy styl is ekspressionisties, details word verwaarloos, net die essensiële word genoem. Deurdat Walschap slegs skryf oor die belangrikste gebeure in die verhaal van Daps word die tydsduur verkort om sodoende die indruk van die snel opeenvolging van die gebeure te versterk. Alle stylmiddels is dus verhaalgerig. Op hierdie wyse rekonstrueer hy 'n volledige groeiproses. Die elemente van die intrige word volgens 'n liniêre ontwikkeling in die tyd langs mekaar geplaas. Omdat daar, soos ons reeds aangetoon het, nie altyd 'n logiese verband tussen die sinne is nie, is die lyn dikwels gebroke.

Opmerklik van Walschap se styl is die ongelcoflike aantal feite wat hy in een hoofstuk, wat nooit langer as ses bladsye is nie, inprop. Weisgerber wys daarop dat een enkel hoofstuk van Walschap meer feite as 'n hele boek van Roelants bevat. 'n Hele periode of belangrike gebeurtenis in die geskiedenis van Deps word byvoorbeeld in slegs een hoofstuk beskryf (vgl. hfst. 15,16,17,19). Ons kry egter nie 'n mengelmoes van opeengestapelde feite nie. Die ordening daarvan is logies en getuig van 'n verbeelding wat aan streng dissipline onderwerp is. Die groot aantal feite veroorsaak ook versnelling in die verhaaltempo. Die tempo word verder versnel deur die kommentaarlose prosa. Ons vind nêrens lang uitweidings of verduidelikings nie. Al die gebeure lyk so oorspronklik en natuurlik plaas te vind, dat ons selde bewus word van die mens agter die boek.

1. J. Weisgerber, De Vlaamse Roman, p.77
2. W. Booth, The Rhetoric of Fiction (p.96 "critics of widely different schools have echoed again and again the belief of Flaubert that the fully expressed natural event will convey its own meanings far better than any explicit evaluative commentary might do)

Geen wet of gesag kon die ontstaan en die verandering wat die tyd in Dops veroorsaak het, keer nie. Die opbloei bring egter ook verval. Wat Walschap se skrywerskap betref, 'n begin en ook 'n einde. Die begin verheerlik die instink en aan die einde kry ons 'n terugkeer na geestelike waardes en vind ons ook dat Walschap as skrywer, minder oortuigend is. Dit is interessant dat waar ons 'n afwyking kry van die serebrale roman, ons onmiddellik 'n meer dinamiese tydsverloop kry.

Houtekiet toon 'n ooreenkoms met die werk van Moravia, Silone, Camus, Faulkner, G. Greene en Malraux, wie se werk gekenmerk word deur "its characteristic hero, the saintly rogue who incarnates in his impurity and even in his criminality that trust in life and that companionship that the contemporary novel¹ so emphasizes."

1. W. Booth, Rhetoric of Fiction, p.32

In navolging van Rousseau se edele barbaar kry ons baie voorbeelde van die Houtekiet-karakter in die wêreldletterkunde. Hulle is gewoonlik die doeners of die moeters, die vry onwetendes. Hulle word gehaat en bemin deur hulle onderdane, vgl. J. Conrad se beskrywing van Karain, 'n karakter wat in baie opsigte ooreenkomste toon met Houtekiet: "At the doors of huts groups of women turned to look after him, warbling softly, and with gleaming eyes; armed men stood out of the way, submissive and erect; others approached from the side, bending their backs to address him humbly; an old woman stretched out a draped lean arm - "Blessings on thy head ! " she cried from a dark doorway, a fiery-eyed man showed above the low fence of a plantain-patch a streaming face, a bare breast scarred .. in two places, and bellowed out pantingly after him, "God give victory to our Master." (p.15 Almayers Folly and Tales of Unrest - Joseph Conrad).

Verder herinner Houtekiet 'n mens ook aan Louis Paul Boon se werk vgl. byvoorbeeld Houtekiet met "De Voorstad" en "Vergeten Straat". In beide gevalle begin die boek met die geboorte van die kollektiwiteit. Die mens speel ook hier die grootste rol. Opmerklik is die feit dat Boon net so min as

Walschap analitiese romans skryf. Die vitale daad neem die plek in van die innerlike wêreld. Ons kry dus 'n verhaal wat meer op die feite gebaseer is. Die skrywer ontleed nie, hy toon. Die sielelewe van die karakters word gewoonlik deur hom veruiterlik aan die hand van konkrete en fisieke situasies. Die verhaal volg dus die chronologie, d.w.s. die algemeen erkende aardse voorstelling van die tyd. Daar word nie juis bekommer oor die innerlike, individuele tydsbeleving nie, soos bv. in Denise waar die tyd grotendeels nie 'n outonoombestaan buite die mens voer nie, vgl. die monologues interieurs in Denise en Zuster Virgilia.

Dit is opmerklik dat die verteller in Houtekiet steeds terugkeer na die tyd waaruit hy skrywe om vir ons 'n blik te gee van die voltooide dorp en kerk wat op die oomblik in die boek nog nie eers gebou is nie. Uit die oomblik van die hede word daar steeds teruggekyk op 'n ver voltooide verlede, terwyl die boek self nog besig is om in die toekoms te ontwikkel. Vgl. byvoorbeeld die gedeeltes waar die voorouers direk aangespreek word en hul dade soos in die Bybel opgenoem word: "Fokke Tubback, nooit anders genem as Toeback, terecht, want gij staakt elke

morgen een half pakje tabak achter uw tanden en gij spraakt niet, maar spreekte des te veelzeggender. Uw ja was een overvloedig mals speken, een plas voor uw voeten; uw neen spoot in een dun straaltje vanuit uw mondhoek ver weg; als gij op uw tabak kauwde en kuchte begreep iedereen dat het tyd werd u gerust te laten, zaagt er zullig en loom uit, maar gij waart een zwijgend, driftig en gevaarlijk man." (p123) (Vgl. verder p.122,124,125) Sien ook bl. 183, "Thans is Deps een dorp ..., bls. 185..." tot nu toe kom dat uit... en bl. 190 "nu is Deps een dorp, banaal als elk ander,...."

Slegs by uitsondering vind ons dat die verteller uit die tyd van die verhaal in die tyd van die leser tree. Wanneer dit gebeur, word die snelle tydsorde van die verhaal opgehef, vgl. die gedeelte waar Houtekiet Iphigénie besoek na hy haar vader vermoor het. Sy vergewe hom en dan tree die verteller op die voorgrond: "O gij geleerden hebt ons geleerd dat het mensdom verlost is doordat Christus het heeft liefgehad. En gij, wysheid des volks, leerde ons dat misdadige ridders uit ongeboete zonden opstonden omdat een onschuldige maagd zich over hen had ontfermd.

Is er dan misschien nog toch vergiffenis voor de wrede heiden Jan Houtekiet omdat Iphigénie d'Hurlemont hem zo onverklaarbaar en grondeloos heeft liefgehad." (p.102)

Die mees opvallendste voorbeeld van hierdie tipe indringing vind ons op bl. 262 "Zo zijn de vier zonen van Jan Houtekiet en Iphigénie, geve God dat wij eenmaal ook hun merkwaardig leven mogen te boek stellen, te zamen met dat der kinderen van Houtekiet en Lien, van Houtekiet en Liza." "By stepping out from behind the imaginary frame of the novel to address the reader in person (the author) recalls the reader from the Relative Now of the characters to his own Absolute Now. The sense of immediacy and presentness which the reader enjoys on the plan of fictional time is destroyed by the implied reference to his chronological time, his moment of present
1.
sensation." Deurdat die skrywer hier homself eintlik aan ons opdring word ons bewus gemaak van die tydsbegrensing van sy werk. Dit gebeur egter by uitsondering in Walschap se werk.

1. P. Lubbock, The Craft of Fiction, p. 63.

In Houtekiet kry ons die hele geskiedenis van die mens se groei tot bewuswording, sy groei tot op daardie tydstip dat hy tot 'n besef van die konsep tyd kom. Wanneer dit gebeur verloor hy sy vryheid. Houtekiet word tydgebonde as Iphigénie hom bewus maak van die verlede en toekoms.

HOOFSTUK 2

"Die tropiese reënwood
word ook al koud,
niks in die land
hou stand."

Reënwood - N.P. v.W. Louw

D E N I S E

In hierdie werk word die leser soos in geen ander verhaal van Walschap onder die indruk gebring van die mens se wanhoop oor die voortgaan van die tyd. Die vraag oor die sin van die mens se bestaan skemer telkens deur. Wat bly oor? Ons vind dat daar steeds 'n soeke aanwesig is na iets wat sal duur.

Om te lewe is om te laat. Dit veroorsaak paniek in die mens en hy gooi hom energiek in h volgende oomblik, in 'n steeds nuwe moment. Hy vind geen duursame geluk of rus nie. Dit is dié mens wat ons in die 20ste eeuse letterkunde sien en Denise is een van hulle.

Denise se vader vra haar toe sy moes besluit oor haar toekoms wat sy wil word. Hy stel voor dat sy 'n paar jaar op Universiteit deurbring om 'n goeie graad te behaal maar "dat wil Denise niet. Eerste vinger, hoe zal er uitzien na nog zes, zeven, agt jaar droge wetenskaplijke studie? Bleek en met

een bril. Tweede vinger, wat zal ze gehad hebben van haar jeugd?" Ons kom steeds te staan voor hierdie vraag. Die hoofkarakter probeer om iets te red uit die onverbiddelike voortvloei van die tydstroom, sy soek na iets wat sin sal gee aan die sinlose voortsneling van die tyd.

Namate Denise ouer word, begin die verlede vir haar sinvoller word. Terwyl sy uit die oomblik van die hede, deur middel van haar subjektiewe tydshelwing, terugkyk na gebeure in die verlede, is die tyd self besig om vorentoe te ontwikkel en is die verhaal besig om progressief in die tyd te groei. "Elke beweging agteruit is 'n beweging vorentoe, omdat elke terugkyk 'n ontwikkeling van die vertellende persoonlikheid is."¹ Sy kyk byvoorbeeld terug op haar lewe in die losieshuis en beseft nou in die hede eers dat sy baie maal deur die ander inwoners bespot is. Dinge gebeur met haar en eers later word die betekenis daarvan vir haar duidelik. Ons merk dus dat subjektiewe tyd relatief is. Baie dinge wat lank gelede gebeur het, word nou eers in die hede betekenisvol. Daardie tyd was dus nooit verlore gewees nie. Sy vind byvoorbeeld nou eers uit dat die ou skildervriend van haar vader wat baie by hulle kom

1. A.P. Brink, Aspekte van die Nuwe Prosa, p.87

besoek aflê het, in werklikheid op haar verlief was : "Er was niets onbehoorliks gebeur, maar hij had gepolst of hij niets in haar kon wakker roepen Deze ontdekkingen dede Denise geweldig schrikken. Wekenlang dacht zij aan niets anders. Gedurig was zij attent op wat er nu kon gaande zijn dat zij eerst later zou begripen." (p.14)

Denise probeer steeds aan die hede sin te gee deur in die verlede en toekoms te lewe. "Zij zal de werken van die kunstenaars kopen ... Eenmaal getroud zal zij .. zichzelf zal allen aanmoedigen. Boeken en symfonieën zullen verskijn, aan haar en haar man opgedragen ... (p.18) Maar hierdie ideaal gaan deur die spesifieke verloop van tyd tot niet.

Sy ontmoet Willy Blendeman, 'n man wat met 'n vrou, deur sy tantes gekies, getrou het. Na sy ontmoeting met Denise beskou hy haar as die ideale vrou vir hom. Denise se gewete pla haar egter in so 'n mate dat die verhouding nie tot volle ontplooiing kom nie. Sy begeef haar nou in die droom, waar die tydsafgrensing vaag is. Net soos Alberta in Zuster Virgilia haarself wil opoffer aan Jesus, so wil Denise haarself offer aan Willy "zij ziet

zich sterven als toringlijdster, melaatse, Lydwina van Schiedam.

Willy knielt by haar bed. Zij ziet haar eigen lijk, hij kust haar voorhoofd en onder die kust kreunt zij : ik heb u zo lief."

(p.31) Sy volg hom in haar gedagtes, hy praat met haar en alles wat hy sê is so geestig en verfynd, aan alles kleef 'n ondertoon van weemoed. Op hierdie wyse gaan die chronologiese of aardse tyd onverbiddelik sy gang. Die verteller dring hier self in die tyd van die leser om dit as feit te stel : "Zo gaat de tijd." (p.32) Die tyd in sy chronologiese gang word nie deur die subjektiewe tyd tot stilstand gedwing nie.

Die gebeure word nou snel opeengestapel om die leser bewus te maak van die aardse tyd wat so vinnig verloop. Omdat daar nou 'n verwydering tussen Willy en sy vrou Martha plaasvind, verdiep Willy homself geleidelik in die mistiek. Hy gaan sover as om vir hom 'n spesiale bidbankie te koop wat in die vrykamer gesit word, sodat hy behoorlik kan mediteer. Hierdie handeling dryf Martha tot raserny. Sy hoor toevallig van een van Willy se ou skoolmaats dat 'n onderwyser hom eendag berispe het met die woorde ... "de grote Blendeman is maar een doodgewoon

oppervlakkig verstandje ..." Met dié woorde, wat lank gelede uitgespreek is, probeer sy hom nou verkleineer. Die paar woordjies het ook drastiese gevolge, dit dryf hom nou in die hede weg van God en net meer na Denise om sy ewige liefde aan haar te verklaar.

Die liefde en die godsdiens is in hierdie werk vername motiewe en waar daar sprake is van godsdiens kom die vraag van die hiernamaals onmiddellik op die voorgrond. Die Bybelwoord "eeuwig" kom telkens tevoorskyn in die karakters se liefdesbetuigings. "Maar wat gebeur er dan?" vra Denise "als de mens sterf" "Denise, dat weet Hamlet : " to die: to sleep, no more." Desnieteenstaande kan Willy nie loskom van die woord "eeuwig" nie. "Ik heb u eeuwig, eeuwig lief, weet dat goed." (p.49) Denise dink, "Het is een staren van de ziel op de eeuwigheid van de liefde... ek heb u eeuwig, eeuwig lief" (p.50) Op hierdie oomblikke waar Denise die liefde self as 'n godsdiens beskou, word die tyd in sy verlede /toekoms-indeling opgehef. Sy beleef^{1.} nou 'n oomblik van suiwer duur, vgl. Bergson.

1. H. Bergson, "Time and Freewill", p.41

Haar ouers wil hê dat sy liewers met Paul, 'n seun met wie sy grootgeword het, sou trou. Hy kom steeds by haar besoek aflê. Sy is egter afsydig en hy besluit om haar langs die pad voor te lê. Weer word Walschap se karakter gedwing om die verlede te gebruik om haar uit 'n moeilike situasie in die hede te red. "Wetend hoe hij met herinneringen leeft, zegt ze dat ze hier dikwijls gespeeld hebben over de gracht springen, korenbloemen plukken, waarmee men sterretjies op hen voorhoofd drukt." (p.64)

En steeds verloop die tyd. Die tyd maak en breek die mens, in die fisiese sin, in die verandering van die selstruktuur, asook in die psigologiese sin van 'n steeds veranderende bewussynstroom. Soos Willy sy mistiek agter gelaat het, so laat Denise geleidelik haar pensionaatformalisme agter en begin sy besoek aflê by Willy se vrou, Martha.

Die voortgang van die tyd bring aftakeling. Mnr. Lepia, Denise se vader, wat alles was, is nou niks. "Er volgt een drama. Lepia wordt niet uitgenodigd op de bruiloft van Paul. Hij zou natuurlijk geweigerd hebben, maar alle familifeestjes der

Hillegeers heeft hij gepresideerd almachtig meester en vriend, en nu doen zij of hij niet bestaat." (p.73)

Liggaamlike, morele en geestelike aftakeling word 'n vername motief in die verhaal. Die mense lewe hier as't ware hul eie ontbinding. Mettertyd word die mens heeltemal afgetakel tot net die kadawer wat Denise soos Coleridge se Mariner om haar nek dra, oorbly. Sy word oorweldig deur swaarmoedigheid. Om te probeer ontsnap aan die omstandighede van haar tyd begeef sy haar met Marie Floors in sosiale werk. Sy probeer om met Marie van die minder gegoede mense te betrek in klein toneelopvoerings. Van haar subjektiewe projeksies in die tyd het niks gekom nie. "Zij heeft gedroomd grote kunstenaars te ontvang in een patriciershuis en nu zit zij als in een foorkraam de prullewerken van een eerwaarde pater Nul in te pompen aan een kudde domme lutten." (p.75)

Sy kan haar nie soos Marie Floors "verloor" in die sosiale bedrywigheide nie. Marie se godsdienstige optimisme slaan Denise dronk. "En komt er dan eens een moeilijk ogenblikje roept ze haast, want iedereen is mens, dan bidden we een innig weesgegroetje, een schietgebedje en met nieuwe moed en

vertrouwen, heilig hart van Jesus ik betrouw op U, en dan maar weer vooruit." (p.78) Hier stel Walschap die leser voor die onvermoeide strewe van die Faust-mens, vir laasgenoemde is die strewe 'n manier waarop hy die tyd kan vergeet. Marie Floors se uitkyk kan ons as positief beskou, terwyl Denise se geveg teen die tirannie van die tyd negatief is. Marie Floors se "vocruit" is vir Denise Lepla 'n "agteruit". Sy voel dat sy persoonlik verouder en dat sy niks van die tyd wat so verloop sal oorhou nie. Dis op hierdie tydstip dat Elvire, 'n jong onderwyseressie, na die losieshuis kom. Sy is lewenslustig en sinnelik, en wek gevoelens van jaloesie by Denise op, veral as sy beseft hoe baie tyd sy al verloor het : " Op zekere dag ziet Denise toevallig in een smal spiegeltje tussen twee vensters dat Elvire een slagersjongen, die vloes brengt, in de gang omarmd, klaarblijkelijk niet voor de eerste keer..." Denise dink ... "ik ben het die niet weet te leven, ..." (p.96)

Dit is hierdie onverbiddelike gevoel van voortgaan en verbygaan wat die spanning in Denise en in die werk veroorsaak. Om hierdie beseft te versterk, sterf haar vader ook kort nadat hy 'n deel

van sy huis aan sy aartsvyand, Fons Hillegeer, moes verkoop. Willy neem haar na haar vader se sterfbed. Paul is ook daar en die twee mans staan aan weerskante van haar. Weer besef sy: "tussen deze twee mannen heen gaat (haar) leven voort...

(p.102). In hierdie verband merk Meyerhoff op dat "the awareness of continuity as an essential ingredient of selfhood is invariably part of the literary portrait. In this connection, the intimate, reciprocal relationship between time and the self becomes most manifest, for the awareness of continuity within the self is correlative with the aspect of continuity of duration in time." Haar eie gewaarwordinge in die tyd is "in their essence far more real than any actual or substantial fact." ¹.

Tot op hierdie stadium in die boek was die tydsaanduidings vaag. Vanaf die slot van hoofstuk 17 (bl.106) word die tydsaanduidings steeds meer presies aangegee. Aan die einde van hoofstuk 17 lees ons dat die Oostenrykse troonopvolger in

1. H. Meyerhoff, "Time in Literature", p.52.

Servië vermoor is. Dit beteken natuurlik die uitbreek van die eerste wêreldoorlog en dit is die oorlog wat Willy en Denise bymekaar bring. Willy stuur sy vrou na Engeland en Denise gaan woon by hom in die kelder. Haar geluk is egter van korte duur. Willy word na 'n skietery in hegtenis geneem en ons sien Denise in wanhoop op pad na Brussel op soek na iemand om Willy vry te laat. 'n Ou bediende, Marie, kry Denise waar sy op 'n parkbankie sit en begin haar uitvra oor wat alles na haar vertrek as bediende in hul huis, gebeur het. Uit die mond van Marie, moet Denise weer hoor wat sy self reeds so van bewus geword het ... "maar Here toch de tyd gaat rap. Wat hoor ik nu allemaal ! " (p.101) Denise besluit om terug te keer na haar moeder en ondervind 'n oomblik van suiwer geluk, 'n oomblik waarin sy absoluut onbewus van die tyd word: "Zij verzwijgt niets, spreekt als tot zichzelf, vergeet tijd en plaats. En nu weet make dan alles, alles, wat ben ik nu gelukkig. Ik ben al die jaren toch zo alleen geweest, make lief, met niemand kon ik spreken."

Terwyl sy praat is sy onbewus van die feit dat haar moeder sterf. Net daarna, keer Paul terug. Hy stel net belang in Denise. Corinne, sy vrou, begin 'n verhouding met 'n ander vlugteling want "in tijd van oorlog mag alles en het leven is kort, pak er van mee, Corinneke, wat ge kunt, meiske lief." (p.136)

Die oorlog het die gewone tydsorde heeltemal omver gewerp en die morele verval wat deur hierdie tydsomstandighede veroorsaak is, word in die werk beklemtoon: "Denise ziet de wereld zich van uur tot uur ontbinden ... Voor Corinne is kwaad stelen, woekeren, bedriegen; voor Sofie is stelen en bedriegen een vorm van handel. De tijd brengt dat mee, madam." (p.139) Denise word deur die tydsgevoel meegesleur "vergeet niet dat het oorlog is, er bestaan nu geen conventies." (p.144) Sy vergesel gevolglik Paul en Corinne na 'n dans waar hulle net slaapklere dra. Alhoewel papdronk, herken Paul dat Denise, as misplaaste persoon in haar tyd, nie daar hoort nie, hy kniel voor haar terwyl hy in die donker prewel "Gij zijt een engel, gij zijt de catechismus en het evangelie

al wat waar is en schoon zoals we 't geleerd hebben als kinderen en later ondervonden dat het niet bestaan. Dit is 'n triestige tyd ... alles verstelt, verschrompelt en keert in zichzelf." (p.144) Net Marie gaan voort sonder om moed te verloor. Sy probeer nou sin gee aan die vernietiging wat die tyd meegebring het, deur die dooie soldate "uitvallende mensenkloppe", met "de opgetogen warmte van vroeger", te verheerlik, deur hul steeds te herbegrawe.

Nog steeds wag Denise op Willy. Die oorlog wat maar ses maande kon duur, duur jare. Gedurende die nag droom Denise dat Willy terugkom en gedurende die dag merk sy reeds elke keer as sy in die spieël kyk, die verwording wat die tyd, "de Gansepoot", op haar gesig aangebring het. Sy besoek nou juffrou Peyltjes, in haar losieshuis. In die verlede van die juffrou, sien sy haar eie bestemming. "de oudere vertelt haar eigen leven, een verhaal kleinburgerlik en tragisch. Het is Denise als verskijnt het mene, tekel, fares op die muren terwyl die kwezel vertelt ... "Het is maar om te zeggen,

Denise, hoe men in het loven het geluk laat voorbijgaan." (p.156)

Juffrou Peyltjes sê dat sy nooit 'n gebore onderwyseres was nie. "Ik ben er ook niet voor geboren, zegt Denise, ik weet ook wat het is. Zij spreekt uit wat zij nog niet gedacht heeft, een beuheid in dit leven, een angst dat haar geluk voorbijgaat, een ondraaglijke ontzetting bij de gedachte : is dit nu alles ? Is dit mijn leven ? Is dit al wat teregkomt van mijn jeugdromen ?" (p.157) Wat Denise nog steeds net gedink het, word nou 'n pynlike werklikheid. Haar ontreddeering word vererger as die oorlog tot 'n einde kom en Martha uit Engeland terugkeer. "het is een gruwelijke gedachte voor haar dat haar leven maar een nacht heeft geduurt en sinds vier jaar voorbij is." (p.164) Die hele oorlog het haar vriende skaars aangeraak. Al wat gebeur het is dat Elvire verengels het, terwyl Denise voel dat sy self verouder het.

Ons vind dat daar aan die einde van hoofstuk 22 nou skielik weer 'n verandering in die tydsaanduidings in die

boek plaasvind. Opsommenderwys kan die tydsaanduidings in Denise snos volg saamgevat word :

Hoofstuk 1 - 17 : Tydsaanduidings vaag.

Hoofstuk 18 - 22: Tydsaanduidings word gegee sodat die leser met betreklike sekerheid die historiese tydperk kan aflei.

Hoofstuk 23 - 37: Bepaalde datums met of sonder 'n spesifieke tydstip word aangegee. 1.

Op 17 Junie 1919, die voormiddag om halftwaalf, terwyl haar leerlinge 'n gediggie opsê: "Zwaluw lief, waar snelt gij heen" (Die beeld van die swaweltjies is 'n liriese weergawe van die tyd of geluk wat verbysnel), klop Willy aan die deur van Denise se klaskamer, "een lange magere donkergebruinde man zonder bril, met een zware Duitse snor. Zij noemt hem meneer, staart hem plotz aan, ogen en mond opensperrend. Haar armen vallen slap neer, zij stuikt naar hem toe. Het meisje voor haar lessenaar zegt onverstoord met de ogen naar het plafond het gedichtje van de zwaluw voort, terwijl de leerlingen door de glazen deur zien dat de meneer de juffrou kust en

1. Vgl: M. de Villiers, Die Grammatika van Tyd en Modaliteit, p.13

geërgerd en vertederd in koor roepen: Oôôôôh !"

Van haar vier jaar onrus en smart, van tevergeefs wag, bly daar slegs een sinnetjie oor: "Ik ? Niets ! ik heb je altijd gezocht en op je gewacht, dat is alles." (p.169)

Willy se harde werk op 'n plaas as oorlogsvluchteling, het hom geleer om sy seëninge te tel. Hy sien nou nie meer kans om met Denise te trou nie en hy probeer nou uit sy penarie te kom, deur te veins dat hy nie meer lank het om te lewe nie. Sy vrou Martha wat uitgevind het van sy verhouding met Denise maar self gretig is om met 'n oorlogsminnaar te trou, bieg dat "wat geweest is, is geweest..." en "men moet altijd leven alsof men de toekoms voor zich heeft." (p.170) Denise kan hierdie raad nie aanvaar nie, omdat sy as 't ware deur die verlede gevonniss is en nie meer kan waag om na die toekoms te kyk nie.

Met die vermelding van presiese chronologiese tyds-aanduidings word die boek meer dramaties. Paul se vrou Corinne sterf en op 2 Augustus 1923 trou Paul eindelijk met Denise, alhoewel Denise heimlik voel dat alles reeds "te laat" is.

Gedurende dié tydperk word Willy sieker en Denise se gedagtes begin weer wentel om die vraag of die aardse tyd na die dood voortgesit word. Sy besluit om Willy te besoek en hy stel die vraag wat haar steeds bekommer, naamlik of daar iets oorbly van die lewe na die dood. Al wat sy kan antwoord is: "later zullen we dat weten, Willy. Zou ik het geweten hebben indien ik verleden maand gestorven ware ? Geloof je dat niet ? Om haar geen pijn te doen, zegt hij : ik hoop het." (p.206)

Die twyfel oor die voortgaan van die chronologiese tyd in 'n tydsorde na die dood, bly 'n tergende vraag in die hele oeuvre van Walschap.

Sewe maande later sterf Willy. Net daarna is Denise versoen met Paul en op 'n sekere aand op 'n presiese tydstip kom haar gejaagdheid tot rus. Daar is niks waarop sy nou meer wag nie : "Einde december 1929, tijdens de strenge winter, des avonds om halftwaalf, liggend op een divan, met een boek dat zij juist uit heeft, Paul rookt nog een laatste sigaret, rekt Denise Lepla zicht van welbehagen en segt dat zij waarlijk niet weet wat zij van het leven meer zou mogen, neen, kunnen wensen"

Hierdie gevoel is egter van korte duur. Die volgende oggend ontbied die burgemeester haar om haar die ontstellende nuus mee te deel dat Paul 'n groot som geld verduister het. Weer eens oorweldig die wanhopige gevoel van die "te laat" van alle dinge haar. Sy is nou te laat vir geluk wat sal duur. Dis ook nou te laat vir Paul om iets te doen. Alhoewel sy aan hom skryf ... "niet meer denken, aan wat nu eenmaal te laat is"(p.219) kan sy nie van die ontredderende besef van haar magteloosheid teenoor die tyd ontsnap nie.

As Paul uiteindelik uit die gevangenis kom, is hy verhard en ontoegeeflik teenoor haar. Al haar pogings om sy liefde te win blyk tevergeefs te wees. Op hierdie tydstip in haar lewe keer die tydprobleem weer baie sterk na vore. Is dit nou al wat van haar lewe gaan oorbly? Of is daar 'n tyd na die dood om die dinge waarvoor sy op aarde te laat was terug te win: "Mear er moet iets zijn hierna, want haar doden spreken klaarder tot haar dan levenden. Pa en ma zeggen haar gedurig, geduld lieveling, moed En Willy spreek tot haar... Als je 't niet weet, Denise, waarom zegt je 't dan? Omdat ik

het went, Willy. Maar Denise, denk je dan heus, jij die zo verstandig bent, dat or een hiernamaals is ? Zeker en vast, Willy, jij spreek toch tot mij en je bent gestorven. Pardon, Denise ik spreek helemaal niet want als ik dat kon, dan zou ik je dingen zeggen die geen oor op aarde heeft gehoord, dan zou je nooit meer bedroefd kunnen zijn, dan zou je niet meer kunnen lijden, dan zou ik je spreken over mijn liefde, zodat je siddert als een rietstengel, en in bezwijming valt. En doe ik dat ?

Ja, Willy, dat doe je ... maar je doet nu juist wat je altijd gedaan hebt .. je praat om te bewijzen dat je niet praat. Maar Denise toch, ik praat niet, jouw verbeelding ... Zut, Willy, je bent hier, kus me. En Willy kust haar. Daar heb je nu die goddelose Willy, hij beweert dat hij niet meer bestaat, en hij kust me. En Willy verlaat haar geërgerd en zij glimlacht,

Da-ag." (p.233)

Die kortstondigheid van die aardse vreugdes word gestel teenoor 'n ewigheid sonder hartstogte. Paul doen na 'n paar maande suikersiekte op en namate hy stadig sieker word, begin hy vermoen. Elke dag word nou vir hom kosbaar, terwyl die

metafisiese tydskonsep hom met wanhoop vervul. Vir hom is dit nie iets waarna gestrewe moet word nie. Vir hom hou hierdie tydskonsep nie soos bv. by Zuster Virgilia en Iphigénie die hoogste geluk in nie: "Denise, zeg mij niets dat ik nie versta. In de hemel zal ik eeuwig God zien, maar waar halen ze dat ik dan gelukkig zal zijn ? Zeg tegen een leeuw dat hij na zijn dood eeuwig Zijne Heiligheid de Paus zal zien, hij zal zeggen: merci, ik zie liever mijn leeuw en leeuwens. Ik zie liever eeuwig u Denise. Ik zie liever u nog een jaar dan hem eeuwig

Hoeveel dagen heb ik nog te leven en hoe dikwijls gaat dat getal in de oppervlakte van uw lichaam, ik wil er elke dag zoveel vierkante centimetertjies van uit het hoofd leren om ze mij in de eeuwigheid te herinneren en dan zal ik uit beleefdheid met een oog naar God zien, maar het ander toedoen en denken aan uw nagels, aan alles" (p.244)

Die bewussyn van die dood maak die lewe kosbaarder. Deur middel van die opeenstapeling van datums probeer die skrywer om die paniek te suggereer wat hom nou steeds meer

van Denise meester maak. Die drang ontstaan in haar om die tyd uit te koop, maar sy kan haar nie versoen met die jare wat sy reeds verloor het nie. : "ze klaagt over de verloren tijd ... welke vrienden hadden zij kunnen zijn van toen hij klein was." (p.249) Op die eerste Vrydag van Januarie 1938 sterf Paul. Om haar verder te bespot keer die verlede nou skielik terug as Willy in die gedaante van Janneman, sy seun, voor haar staan. Daardie verlede met sy onervuldheid kan sy nie van ontsnap nie. Janneman raak onmiddellik van hierdie feit bewus as hy sê: "In elk woord, elke blik, elk gebaar voor mij voel ik uw liefde voor hem. U kunt gewoon mij niet zien, u ziet altijd hem..." Denise breek in snikken uit."(p.268)

In September 1938 word hy opgeroep vir diens in die leër. In Desember stel hy sy nooi Doris aan Denise voor. Op 10 Mei 1939 breek die oorlog uit. Op die voormiddag van 25 Mei word Doris deur 'n granaat gedood. Die gewone tydsorde word weer eens omver gegooi : "Doris Pront word enkele uren later begraven, want morgen, meneer, en madam zal 't misschien niet meer mogelijk zijn, niet waar ? "(p.272)

Uiteindelik leer die dood haar om ja te sê aan die lewe. Sy besluit om met Janneman te vlug, maar hoe ironies en absurd, dis weer te laat. "zij zegt nog iets over God en geluk en strekt plots de benen en leunt met het hoofd zijlings tegen het portel, en hij houdt dat voor een impulsief gebaar van levensverlangen. Hoe jong nog denkt hij. Hij kijkt haar aan en ziet haar ogen breken. Juist boven haar hoofd is een kogelgaatje in de autokap." (p.274)

Die lewenspatroon kan nie in die tyd voltooi word nie. Sodra 'n sinvolle patroon besig is om te vorm, word dit verbreek. Op dieselfde wyse kan die gebreekte fragmente of die verskillende oomblikke van ondervinding of suiwer duur nie saamgestel word tot 'n singewende patroon nie. Die lewe bly onvervuld. Denise as werk is 'n getroue weergawe van die tydprobleem van ons eeu en laat ons met die gevoel van die fragmentariese aard van die lewe.

Ons het ook gesien dat Walschap die mens hier verbeeld as eensaam. Elke persoon is opgesluit in homself, het sy eie private tyd. Die liefde en godsdiens, albei magtige kragte

was nie in staat om die mens uit die gevangenis van sy eensaamheid te verlos nie. Die basiese onvermoë om hulle subjektiewe tyd te deel, kompliseer steeds die verhouding van die karakters teenoor mekaar. Denise wou nooit haar identiteit verloor nie, vgl. die partytjie gedurende die oorlog en haar onvermoë om haarself met Marie Floors te vereenselwig. Die stryd om 'n mens se identiteit te behou is onverbreekbaar verbind aan die tyd. Die tyd en die self is, volgens Bergson: "Unities of interpenetration" en om bewus te wees van 'n gevoel van kontinuïteit, 'n gevoel van die tyd, is om ook bewus te wees van die self as 'n self waaraan 'n gevoel van identiteit geheg is.

Uiteindelik gaan Denise as individu weens haar tydsomstandighede ten gronde. Sy is gereduseer tot een van die eensames, die misplaastes wat anoniem in die nag verdwyn. Sy bly 'n swerfster omdat sy verdoem is deur die intellek wat haar tydsbewus gemaak het. Dit is juis weens haar intellektuele gewes dat 'n gevoel van uitkomslose pessimisme om die voortgaan en verbygaan van alle dinge ontstaan.

1. By die lees van Denise word 'n mens bewus van dieselfde gevoel waarvan Benjamin Constant in 1791 geskryf het :
 ".... the profound and constant feeling of the brevity

Walschap se styl - vgl. die opeenstapeling van datums - veroorsaak die gevoel van dringendheid waarin beide die hoofkarakter as protagonist en die lesers betrokke raak.

In Denise kry ons al die wesenstrekke so kenmerkend van die 'condition humaine' in die 20ste eeu. Dit is nie 'n baie optimistiese beeld nie. Ons het gesien dat progressie in die boek net lei tot pyn en ontnugtering. Die twee wêreldoorloë waarom die gebeure plaasvind, het die mens net meer bewus gemaak van homself en namate sy kennis toegeneem het, het die pessimisme in hom gegroei.

of life makes the book or pen fall from my hands every time I engage in study ... so that I pass my life in a painful and restless idleness, with the feeling that I ought to employ my time better, the vague regret of seeing it glide away and doing nothing about it, and the conviction that everything I do will come to nothing, and that at the end of 50 years it will all amount to the same thing ... Perhaps I have the misfortune to feel too strongly .. that all our pursuits, all our efforts, all that we try, make, change, are only the pastimes of a few moments.... that time, independent of us, goes along at a steady indifferent pace, and carries us along indifferently, whether we sleep or wake, whether we act or remain totally inactive. This trivial and always forgotten truth is always present to my mind, and renders me almost insensible to everything."

Aangehaal deur G. Poulet in Human Time, p.209.

HOOFSTUK 3ZUSTER VIRGILIA

"In 't stille, bleeke water drijven booten:
Zij wachten in de oneindigheid der grijze
Rivier, maar in hun buik zwelt zwaar het groote
Verlangen naar den horizon te reizen."

- Zondagmorgen - M. Nijhoff.

In hierdie verhaal speel die metafisiese tydsaspek 'n baie groot rol. Daar word steeds uit die chronologiese tyd gereik na lewe op 'n metafisiese vlak.

Walschap se hoofkarakter is 'n jongmeisie, Alberta, wat voortgejaag word deur 'n onverklaarbare drang na God. Haar gejaagdheid word weerspieël in die spesifieke styl van die skrywer.

Vir haar hou die dood nie soos by Denise, vrees in nie, intendeel, die gedagte vul haar met vreugde. Ons kry weer eens 'n reis na die dood, maar hier in teenstelling met Denise, is daardie melankoliese vrees van die mens omdat hy bewus is van sy lewe as 'n "Sein Zum Tode", afwesig.

Om metafisiese tyd deelagtig te word, moet die liggaam van die self bevry word. Die hele boek word 'n weergawe van Virgilia se stryd. Sy gee haar geheel en al oor aan die stryd tussen die vlees en die gees. Deur te besluit om na die klooster te gaan,

doen sy die eerste stap in die verwesenliking van haar groot doel in die soektog na metafisiese tyd, naamlik om verenig te word met die uiteindelijke realiteit, God.

Reeds by die aanvang van die boek is dit duidelik dat die dood vir Alberta se moeder die poort tot die werklike lewe is. Haar grootste begeerte is dat haar twee seuns, Rob en Hermann sendelinge moet word om ook, soos haar eertydse jeugminnaar, vir hulle geloof te sterf. "... Hij is als martelaar voor zijn geloof gestorven, En als ik nu mijn jongens bezig zie, Bertje, Rob vooral, maar ook Hermann, denk ik dikwijls dat die ook zo iets zouden doen. Dat zou men grootste geluk zijn." (p.23)

Alberta word vir die eerste maal bewus gemaak van die lewe buite die tydsgedimensie waaraan sy tot nog toe gewoond was, as sy briewe van Ida ontvang. 'n Belangrike voorwaarde om die tydlose oomblik te beleef, of om verenig te word met die tydlose realiteit, is om die self of persoonlikheid te besweer. Ida maak daarvan melding in haar briewe : "By elke brief voor allen zit een tweede, ook in het Frans, voor Alberta alleen. Die gaat over la vie spirituelle, l'esprit D' abnegation, l'esprit de

sacrifice, l' esprit de mortification, l' union a Dieu ...

Daarop moet Alberta dan antwoorde ... met bitter weinig kennis van zaken omtrent het geestelijk lewe, maar met een beetje heimwee naar deze onbekende, inwendige, voorname intimiteit

met God ..." (p.42) Nadat die skrywer haar heimwee as feit

in die werk gestel het, begin die tyd in die boek self versnel en word ons saamgesleur op Alberta se lydensweg.

Namate die lewe op die metafisiese vlak meer werklik word, vervaag die chronologiese of aardse tyd. Ida het byvoorbeeld in aanraking gekom met die tydlose, in die lig daarvan verloor die aardse tyd alle betekenis. Alberta word verder daarvan bewus gemaak as sy 'n oomblik van suiwer duur beleef. So 'n oomblik van duur of insig of 'n waarheidsmoment kan nie op die chronologiese vlak *gemeet* word nie, maar kan 'n belangrike rol speel in die hele lewensduur van 'n karakter. Alberta ondervind so 'n moment as sy luister na Mark, terwyl hy haar vertel van sy groot liefde vir Ida : "Alberta heeft met droomogen geluisterd en ziet opeens de gloeiende liefde van Mark, de gloeiende zon, de trillende aarde in een enkele witte hitte versmelten die haar

zelf onstoffelijk maakt. En zij is niets meer dan een licht, een tocht, een verlangen naar liefde. Zij, zo nuchter en praktisch schrikt ontzettend. Wat is mij dat ? Het heeft alles bij elkaar geen seconde geduurd, maar het zal geheel haar leven blijven." (p.49)

Aan die begin van haar bewuswording van 'n ander tydsorde tree die aardse of chronologiese tyd nog sterk op die voorgrond, terwyl dit later heeltemal verdwyn en van geen betekenis word nie: "Het zal toen zowat acht uur geweest zijn. Zoals gewoonlijk op wasdag is zij om vier uur alleen opgestaan om tegen elf uur met wassen klaar te zijn en 's namiddags hulp van Adolfine te hebben ... Welnu tegen tien uur..."(p.49) Maar sy word steeds meer bewus van die ander tydsorde en soos die bewuswording in haar toeneem, word die verlange in haar versterk om dit ook deelagtig te word en verloor die wyse waarop sy haar lewe volgens die chronologiese tyd ingedeel het, sy waarde: "Het is alsof zij een geheimzinnig goddelijk overleg ontdekte waardoor de hemel het leven anders regelt dan de mens, en het leven op aarde zoals zij het regelt voor de haren, verliest zijn waarde en zin."(p.53)

Haar hele uitkyk op die lewe verander. "Niets blijft hetzelfde. Het kleine word groot, het grote klein, het rechte krom, het kromme recht, alles, alles veranderd ..." (p.56)

Gebondenheid aan 'n persoonlikheid beteken om op 'n menslike vlak te lewe. In terme van die tyd, beteken dit psigologiese tyd. 'n Persoonlikheid met voorliefdes, hartstogte, ens., is 'n struikelblok op die pad na metafisiese tyd. In die lig van metafisiese tyd is psigologiese tyd, tyd op die menslike vlak of tyd in terme van 'n gebondenheid aan die persoonlikheid, boos. Walschap slaag uitstekend daarin om hierdie feit duidelik te stel. Die stryd om die vrywording van die self vorm 'n belangrike element van die verhaal: "De wereld is het lichaam met zijn neigingen, gewoonten, gehechtheden, driften, gemakzucht en egoïsme. De wereld is ook de ziel, de wil en het verstand. De wereld is niet vader en moeder, familie en kennissen, een vrij leven. Die kan men verlaten en op enkel maanden tijd zelfs vergeten, maar zichzelf verlaten, sterven aan zichzelf, van minuut tot minuut de drang van het lichaam bedwingen, het lichaam

kastijden met honger, dorst, ongemak en pijn, geen eigen wil, geen eigen inzicht meer hebben, maar alleen de wil en het inzicht van Jezus sprekend door de overheid, dat is een strijd, een weg na Calvarie die slechts eindigt met de dood ... Het is waarlijk en wezenlijk de totale dood. Voor Jezus de brandstapel bestijgen zoals de H. Jeanne d' Arc kunnen zij misschien alle veertien, maar een leven lang voortdurend dagelijks voor hem sterven en nooit gestorven zijn, zijn wil volbrengen en nooit kunnen zeggen: hij is volbracht, o zusters ! Nooit geeft de duivel zich gewonnen ... wat al novicen die geroepen schenentot de heiligheid, werden na enkele jaren onberispelijke en voorbeeldige automaten zonder werkelijk geestelijk leven. Andere ziet men tien, twintig jaren geleidelijk opgaan tot waarachtige eenwording met God, en dan plots krachteloos neerzinken en in plaats van bruiden van Jezus ziellose functionaires worden, banale huishoudsters, meiden die gedachteloos haar werk doen."(p.69)

'n Uitstekende voorbeeld van die meesterlike wyse waarop hy die verhaal homself as 't ware laat vertel, is die toesprakies

van die novicemeesteres. Virgilia word daardeur steeds dringender bewus gemaak van die lewe op die metafisiese vlak: "In onze vorige conferentie hebben wij gezien wat Jezus in het klooster van ons eist, lichaam en ziel, lijden en sterven. Laten wij tans mediteren over de dood. Wij zijn voor de wereld en onszelf gestorven toen wij enkele dagen geleden het klooster zijn binnen getreden en wij richten tans onze blikken op het moment waar ons voortdurend sterven bezegeld zal worden en beloond door de dood van ons lichaam. Laten wij overwegen hoe kort het leven en hoe nabij de dood is, die ons voor eeuwig uit ons lijden verlossen zal opdat wij goed beseffen dat ons waarachtig leven eerst in het hiernamaals begint." (p.71) Dit is vir Alberta 'n uiters moeilike proses om heeltemal van haar eie persoonlikheid afskeid te neem. Sy kan haarself net nie losmaak van haar vorige lewenswyse nie. "Ik was toch zo moedeloos. Ik kan dat niet, dacht ik, ik heb 27 jaar op de boerenbuiten geleefd, ik kan dat niet meer leren." (p.74)

Alhoewel sy hier in die chronologiese en subjektiewe tyd lewe, is die drang steeds in haar aanwesig om uit te reik na die lewe op die metafisiese tydsvlak. Meditasie is die metode

waarvolgens die mistikus direk kan kontak maak met 'n uiteindelijke geestelike realiteit. Die gebed kan lei tot 'n oomblik van suiwer duur op die metafisiese vlak: "Alle aardse zorg is de novice afgenomen, al haar werk kan zij blindelings en gedachteloos doen opdat zij in de geest zou leven met Jezus door het gebed. Het gebed is niets anders dan een gesprek van bruid met Bruidegom, dat nooit ophoudt, maar, naar gelang het zich volmaakt, een woordeloos aanschouwen en ten slotte een mystieke eniging wordt. Of de novice in de keuken werkt, in de recreatie lacht en praat met haar medezusters, altijd zijn haar gedachten bij Jezus, ongehinderd zet zij haar liefdesgesprek met Hem voort." (p.83)

Soos reeds aangetoon bestaan daar 'n groot verskil tussen subjektiewe en metafisiese en chronologiese of aardse tyd. Hierdie feit word deurgaans in die werk beklemtoon, vgl. bv. die gedeeltes waar sy in die kapel gaan bid: "In de kapel zijn er lange minuten waarop zij opeens de stilte zelf hoort en al wat uit klooster en tuin zeker in de kapel niet gehoord kan worden. Soms is in de kapel een halve uur bliksemsnel om alsof de klok verzet is en dan weer duurt een enkele seconde gebed zo eindeloos zoet en lang dat zij verstomd opkijkt: ~~was~~⁺ was dat, wat is er gebeurd?" (p.37)

Dit is die verskil in die tyd wat die verandering wat Alberta se familie in haar opmerk, veroorsaak. Hulle besef as hulle haar in die klooster besoek dat sy nie meer is wat sy was nie, dat "met Alberta iets verschrikkelijks is gebeurd, dat Alberta ver weg en verloren is en dat zij slechts vasthouden wat Alberta is geweest ...". Later besef Robert dat sy "verafgoed Bértje honderdduizenden uren van hem af is, hij haat woest wat hem haar heeft ontnomen." (p.111) Vir Robert bestaan tyd nie op die metafisiese vlak nie. (Die meesterskap van Walschap word weer eens bewys deurdat ons hier sien dat hy in staat is om 'n heeltemal teenoorgestelde tydsopvatting oortuigend daar te stel.)^{1.} Robert gesels privaat in die klooster met Virgilia en probeer om haar te oortuig van haar dwaling. Volgens hom bestaan daar geen ander tydsorde nie: "Ah, zegt hij, ge denkt dat ik het niet meen. Hewel, in twee woorden, Bert, hel en hemel bestaan niet, God bestaat niet. Ik zeg u dat dit absoluut waar is. Luister goed, het is waar, het is absoluut waar. Denk goed na. De ziel van Alberta vlieg na de kapel. Zij knielt op het altaar en smeekt om vergiffenis en hulp. Nochtans

1. Die skrywer wat Alberta geskep het is dieselfde persoon wat die volgende kommentaar gemaak het: "Het rationalisme is voor mij de enige levensopvatting waardig van een modern ontwikkeld mens en zoals het rationalisme de dingen leert zien, zo heb ik ze het liefst ook. Ik ben gelukkig van God en de engeltjes verlost te zijn en binnekort te mogen inslapen voorgoed."

blyft Alberta bij Robert in de spreekkamer zitten en zij kijkt hem aan met een glimlach opdat hij niet zou merken dat hare ziel afwesig is." (p.126)

Die aardse en hemelse tydsordes word steeds teenoor mekaar gestel. Dit wil amper voorkom asof die skrywer geobsedeerd is deur dié verskillende tydsvlakke. Daar is baie voorbeelde in die boek waarvan ek slegs twee noem : "Noteer dat Alberta gezond is als een vis in het water, maar alles welbeschouwd is het langste leven kort, als men het vergelykt met de eeuwigheid die er op volgt." (p.152) Virgilia se suster Ida gaan kuier ook by haar in die klooster en sê onder andere: "ik vind het zo eigenaardig dat ik er enige jaren geleden niet was en binnekort niet meer zal zijn. Jong, volwassen, oud, weg, is dat niet eigenaardig ? Ik zou willen zijn. Gewoon zijn, onveranderlijk en eeuwig." Vir Virgilia is dit nie nodig om dit te wens nie, sy weet sy is ewig en vir haar hou die dood geen vrees in nie. Daarom kan sy antwoord : "We zijn eeuwig, Ideke." (p.129)

Namate die ewige lewe werkliker word, begin Virgilia te beseef dat sy, in vergelyking met die tydslengte daarvan, nog

maar 'n baie kort rukkie het om op aarde te lewe. Denise en Alberta is albei bewus van die voortgaan van die tyd, maar op verskillende wyses. Vir Denise het dit vrees ingehou, sy moes haar ook steeds afvra wat sy van die verloopte tyd oorhou. Vir Virgilia egter is die chronologiese tydperk 'n periode waarin sy haarself kan voorberei vir haar lewe wat daarna eintlik sal begin. Vir Denise het die tyd gedryf na die spieël, om die tekens van die verval te sien, maar vir Virgilia is dit 'n groeiproses en is die tekens van verval, 'n bron van vreugde.

Haar broer, Hermann, wat priester is skryf aan haar om haar moed in te praat. Ook hy het reeds besef dat hul enigste rus in God, die Tydlose Realiteit is: "Wij varen als vissers op een zee van genaden. Het is een zeer hard leven, stormen, slechte vangst, karig loon. Soms verliesen zij de moed en verlangen naar de wal maar als zij er zijn verteren zij van heimwee naar de zee. Wij kunnen nergens anders meer gelukkig zijn dan in de oneindigheid Gods." (p.165)

Vir die direkteur van die klooster is Virgilia se opvattinge onnatuurlik. Op versoek van 'n priester wat 'n skool in die dorp wil stig, besluit hy om Virgilia as onderwyseres te

stuur: "Zij heeft nog een beetje te veel het noviciaat in het
 hoofd en dat zal er in een of twee maanden uit zijn als ze
 eerst 't werkelijk leven staat." (p.173) Hy word egter baie
 gou tot ander insigte gedwing, as hy besef dat tydelike
 omstandighede Zuster Virgilia nie meer kan verander nie. Die
 self in haar het sy uiteindelik verower en later word die
 direkteur daartoe gebring om aan die priester te erken: "Vriend
 lief, het gezicht dat ge vandaag gezien hebt zal nooit meer
 veranderen. Zon, regen, sneeuw, geluk, tegenslag, Virgilia is
 altijd content." (p.174) Noudat sy haar persoonlikheid
 heeltemal oorwin het, word sy in die sfeer van die metafisiese
 tyd gelei. Vgl. die pragtige gedeelte waar sy besig is om in
 die kapel te bid. Sy besef weer eens dat die pad na metafisiese
 tyd via selfopoffering en selfverloëning lê: "Kijk op, Virgilia,
 zegt de stem. Zij moet wel. Zoals op de zweetdoek van Veronica,
 maar zonder doornen kroon versijnt het gelaat van Jezus
 doorzichtig op het gouden tabernakeldeurken. De lippen bewegen,
 maar zij hoort of verstaat niets. Het is zijn blik die haar alles
 doet begripen ... Zij bezorgen haar verwijten en straffen omdat

de weg tot Hem niet afgelegd wordt aan de hand van een lovende en prijzende gids, maar in angsten en onzekerheden. Want Jezus zal haar radbraken en verslinden. Dat alles is zo helder en zeker alsof zij reeds gestorven ware en Hij en zij voor eeuwig verenigd zoals hun blikken nu in elkander zijn versmolten." (p.175)

'n Onweerstaanbare drang maak hom nou van haar meester en met verloop van die chronologiese tyd word hierdie drang na die metafisiese steeds sterker, vgl. bl. 201: "... ik wil nog altijd heilig worden, ik wil het vandaag nog meer dan gisteren, gisteren nog meer dan eergisteren" vgl. ook bl. 246 ... " geef mij dan de tyd niet meer om nog dwaasheden te doen, laat mij snel sterven." En namate haar tyd op aarde minder word, word sy meer bewus van die verloop daarvan. Die ewige, of die tydlose, die dimensie wat Robert steeds as onkenbaar beskou, word so 'n werklikheid dat sy die kortstondigheid van die aardse tyd steeds meer besef. Sy kan selfs nou vooruit bepaal wat op die aardse tyd plaasvind, vgl. bv. die gedeelte waar sy Nelen Hafflighem se dood voorspel: "We zijn nu Augustus. Tellen. Augustus, September, October, November, December, Januari, in Februari, begin Februari van volgend jaar, nog vijf maanden is alles gedaan Verstaat ge me nu, zegt Virgilia,

tegen onze lieve Vrouw Lichtmis zijt ge er van af. Dat is toch niet lang meneer, zegt zuster Emile om Virgilia te steunen, wat is vijf maanden, allee, de tijd vliegt." Die weten vervul Nelen ook met vreugde: "Zij ziet Nelen Hafflighem van heel ver uit zijn neerslachtingheid aarzelig glimlachen .. gelijk een doffe mot van diep uit de nacht een licht nadert ..." (p.219)

Virgilia kan die tyd nie meer afwag nie, nog net "vier maanden, October, November, December, Januari. Zal ik U dan sien en bij U zijn ? Heb ik dan genoeg gedaan ? Ik kan het niet geloven..."(p.231)

Soos in Denise, kry ons ook aan die einde van Zuster Virgilia 'n opeenstapeling van tydsaanduidings. Op 'n presiese gegewe dag, op 'n presiese tydstop word Virgilia verenig met die tydlose. Die presiese tye word myns insiens aangedui om die kontras tussen die twee tydsordes te beklemtoon: "Om kwart na vijf op onze lieve Vrouw Lichtmis word het klooster gewekt, om half zes is Zuster Cecilia daar ... Om acht uur komen zij terug met de dokter, die teken doet dat het dadelijk gedaan zal zijn. De andere zusters van de raad worden bij het sterfbed geroepen, de directeur bidt hardop de gebeden voor de stervenden. Nog

altijd zit de novicemeesteres daar kaarsrecht. . De overste en zuster Cecilia knielen naast haar. Terwijl de kapelklok luidt voor de hoogmis omhelst Jezus Virgilia zijn bruid."(p.298)

Die mens het steeds gestreef na God, of die kennis van die Beginsel. In Zuster Virgilia kry ons 'n ekspressionistiese weergawe van hierdie strewe na God. Aan die slot van die boek skets Walschap in minder as twee bladsye die verloop van die mens se geskiedenis en sy strewe vanaf die vroegste tye tot in die hede en voorspel hy ook die toekoms. Hierdie gedeelte is 'n verdere bewys van Walschap se obsessie met die tyd. Ek voel dat die skrywer hier in 'n sekere mate indring, ons kry ook 'n breuk in die verhaalstroom, maar dit werk geensins steurend in die werk nie: "Maar, om met Rob te spreken, men zou zeggen dat het Beginsel alles geschapen heeft om op te stijgen, vermits in de loop van milliarden jaren niets gebleven is in zijn eerste, minder volmaakte staat, maar heeft gestreefd naar de volmaaktheid van roos en orchidee, ceder en eik, arend, koringstijger en leeuw. Zou men niet zeggen dat het Beginsel en de mens elkander naar

hun beeld en gelijkenis hebben gebeeld geroepen om elkander meer en meer te naderen en dat de mens dus niet zal kunnen rusten vooraleer hij het Beginsel kent ? Men zou het denken omdat hij misschien wel uit de zee op het land is gekropen en gestrompeld naar de grotten van Grimaldi en Altamira, paalwoningen heeft getimmerd en van daar uit zich gewaagd in het binneland, stenen huizen gebouwd, versterkte kastelen en nu volkspaleizen. Hij veroverde de aarde, de lucht en de zee. Hij schilderde Het Lam Gods, toondichte de negende symphonie, schreef de Divina Commedia, Hamlet, Faust, Kritik der reinen Vernunft. Hij stelde de relativiteitsleer op en splitste de atoom. Oppervlakkig gezien gaat hij van een onbekende herkomst naar een twijfelachtige toekomst grafwaarts, doorbuigend onder ontgoochelingen, ploeterend in onrecht, misverstand en onmacht en dit millioenen jaren lang van een geschiedenis vol haat, moord en brand. Zo zou men wel ontmoedigd worden door zijn onbeduidendheid en in al het comfort dat hij heeft uitgevonden, wanhopen aan een beter mens in een betere wereld. Maar daartegenover staat dan weer de wrede wet die van tienduizend zaden maar een gedijsen laat. Misschien is dan de

menselijke vertwijfeling niets ander dan het gesteun van de negen duizend negen honderd negen en negentig zaden die verloren gaan en wordt de weg naar het Beginnsel langs waarheid, goedheid, schoonheid, kennis en kracht verder gebaad door de enen uitverkorene, held, uitvinder, leider, ontdekker, geleerde, omwentelaar, denker, dichter, heilige. Zo zou dan, wie weet, de pacificatie van de aarde doorgevoerd worden, het zonnestelsel in bezit genomen, het sterrenheir geteld en genummerd, het heelal in zijn verleden en toekoms verklaard, de stof aan de mens onderworpen zoals aan de Schepper en van deze aarde die hemel gemaakt, waarin het Beginnsel en de mens elkander van aanschiyn tot aanschiyn vreedzaam en gelukkig aanschouwen."(p.285) So ook het Virgilia opgestyg bo alle menslike gebreke om in 'n kort tyd met die Beginnsel, die Tydlose verenig te word.

Die gedeeltes wat ek tot dusver uit die werk aangehaal het, is slegs enkele grepe uit die boek om die skrywer se tydsbewustheid aan te toon. Daar is talle ander voorbeelde waarvoor daar nie hier ruimte is nie.

By die eerste vlugtige deurlees van Zuster Virgilia mag dit miskien lyk asof ek probeer het om iets in die werk te sien wat die skrywer nie self daarin gelê het nie. Maar dis nie die geval nie. Die tyd as tema is in die werk, en trouens ook in die ander bespreekte werke, self so dwingend, so deurlopend en so konsekwent uitgewerk dat daar myns insiens min kans vir twyfel bestaan van die skrywer se stryd met die tyd.

As ons met onderskeid lees, sal ons in die werk 'n duidelike
1.
konkretisering van 'n lewensbeskouing, 'n bepaalde strekking ontdek. Ons sien die mens as deur die sondeval tot lyding
2.
veroordeel. Hy strewe egter sonder ophou om die geskonde beeld te herstel. Ons vind dat daar steeds 'n hunkering in die werk van Walschap aanwesig is na die verlore paradys. Adam, Houtekiet, Denise, is nie vry nie, hulle het hulle naaktheid ontdek en deur dié kennis is hulle verdoem. In Zuster Virgilia lyk dit asof Walschap hierdie probleem oorwin het deur Virgilia te laat uitstyg om met God verenig te word. Desnieteenstaande word die twyfel nie opgelos nie.

1. Vgl. Schopenhauer "Der stil ist die Physiognomie des Geistes Sie ist untrüglicher, als die des Leibes."
2. Dit is juis deur die lyding, wat 'n voorwaarde is vir die lewe op 'n metafisiese vlak, dat Virgilia tot eniging met die tydlose realiteit gelei word. Vgl. die volgende reëls van Wordsworth:
"Action is transitory; a step, a blow
The motion of a muscle, this way or that:
'Tis done ...
Suffering is permanent, obscure and dark,
And shares the nature of infinity."

HOOFSTUK 4.DIE DRAMATIESE KARAKTER VAN GERARD WALSCHAPSE WERK SOOS VOORTKOM UIT DIE TYD

'n Opmerking wat hy in verband met sy jeugjare in 'n
 1.
 onderhoud teenoor Albert Westerlinck gemaak het, is veral
 ten opsigte van die "snelheid" van sy verhale interessant. Hy
 sê dat hy as seun van sewe jaar oud gereeld "Het Nieuws van den Dag"
 lees, "vooral de sportkroniek in de gloriejaren van Cyriel Van
 Houwaert heeft mij diep ontroerd. De geregeld weerkerende zin:
 'Hy stormde vooruit met het hoofd op zijn stuurstang ... ontlokte
 mij telkens tranen en gaf mij het allereerste vermoeden van die
 macht van het schone, geschreven woord." Die "storm vooruit" is
 so kenmerkend van Walschap se styl. Nêrens word daar doekies
 omgedraai nie, alles is gerig op die drama van die mens en sy lewe.
 En dit is die vaart waarmee Walschap sy verhaal vertel wat lei tot
 dramatiese spanning.

1. A. Westerlinck, Dietsche Warande en Belfort, Nr. 8,

Oktober 1968, p.611

Saam met Roelants (Komen en Gaan 1927) en Zielens (Het Jonge Leven 1928) was Walschap een van die skrywers wat 'n keerpunt in die Vlaamse letterkunde teweeggebring het deur veral met die woordkuns te breek. Laasgenoemde is deur bogenoemde skrywers beskou as niks anders as "een ijdel eclectisch spel dat esthetisch matjes vlechten genoemdt word."¹ Baie skrywers praat bv. van "wonderbaarheerlijke overprachtvolle sublimiteit" (Voorpostgevechten) i.p.v. om die kort woordjie "schoon" te gebruik. Die tyd van die verhaal is tot stilstand gedwing deur lang onnodige pikturale beskrywings. By Walschap egter volg daad op daad sonder hiate. Die feit dat daar ook byna nêrens bespiegel word nie, versnel die beweging. Hy het geen geduld met die skrywers wie se werk slegs styloefeninge is nie. En hy lê steeds nadruk op die dinamiek van 'n verhaal. "... en daarmee bedoelden wij het stromende, stroelende, de vaart van een verhaal" (Voorpostgevechten) Marnix Gijsen noem die vaart waarmee Walschap sy verhaal vertel as sy "tornadotempo".

1. B.F. van Vlieden, Gerard Walschap, p.13

Deur die vinnige toempo van die verhale word die leser self nie kans gegee om te dink en te oorweeg nie, hy word heeltemal

1.
betrek in die tyd van die verhaal, of soos Vermeylen dit stel, "wizelf leven de werkelijkheid" Hierdie tornadostyl van Walschap, met sy vermenging van direkte en indirekte rede, is uiters dinamies en staan baie na aan die volkstaal.

2.
R.F. Lissens beskryf Walschap se skryftrant soos volg :

"het dynamische blitzverhaal en de populistische stijl met raccourci's plotselinge overgangen van indirecte en directe
3.
rede, slordige constructies van de taal in haar hemdsmouwen"

1. A. Vermeylen, "De Vlaamse Letterkunde van aanvang tot Heden, p.157

2. R.F. Lissens, "De Vlaamse Letterkunde van 1870 tot Heden, p. 195

3. Vgl. Walschap se kommentaar uit Voorpostgevechten:

"Bestaat letterkunde essentieel in de kunstigheid van de taal ? Moet geschreven taal mooi zijn om kunst te worden ? Neen. Kategorisch neen, want er zijn kunstwerken wier taal niet mooi is. De twee klassieke voorbeelden, bewijzen onweerlegbaar als feiten, zijn de werken van de twee grootmeesters Honoré de Balzac en Fjedor Dostoievski. De eerste is als stylist eerder middelmatig, de tweede staat volgens alle kenners der russische literatuur, zelfs nog iets beneden de middelmaat." Deur die hele

In 'n minimum van tyd kry ons 'n maksimum van ekspressie.

In enige werk van Walschap word 'n mens daardeur getref, vgl.

bv. bls. 92 - 100, Denise (3de druk). Houtekiet, die eerste

drie bladsye. Vgl. ook hoe 'n hele opgewonde familietwis

in een enkele sin in Denise (bls. 58) saamgevat word : "Op

zeker dag flapt zij er uit hoe vuil zij dat vindt van papa en

mama, bah ! " Vgl. ook die snel dinamiese wyse waarop

Walschap 'n kort drama in 'n klaskamer beskryf: "Bloedpens

de meester was een beenhouwerzoon. Bloedpens kwam hevig met

zijn regel af, sloeg Eric op den kop en wou dan den grooten

loeder't zijne gaan geven. Maar meteen smeed Eric hem

zijn inktpot in het haar. Hij scheurde zijn schrijfboeken

stuk en stampte zijn boeken over den vloer. Meteens springt

... oeuvre van Walschap merk 'n mens dat hy getrou gebly het aan bogenoemde stelling. Hy bekommer homself in sy verhale nie veel oor hoe mooi sy styl is nie, maar of wat hy skryf eenvoudig, opreg en menslik is.

de hoofonderwijzer binnen. Met tweeën overmeesterden zij de

1. mouterij." Vgl. hoe die vreeslike en dramatiese einde van

Alice in "Alter Ego," in drie sinne beskryf word: Ze is vermoord.

Op zulke lange reizen staan aan de ketels dikwyls gevaarlike kerels die van de lange afzondering en de hitte razend worden.

Alice is in een gang meegelokt, in het kolenruim door de hele nachtploeg verkracht en in de ketels verbrand." (p.160) Verdere versnelling van die tyd word bewerkstellig deurdat hy baie selde van dialoog gebruik maak. Stukke gesprekke word bv. ingelas sonder enige oorgange voor of na: "en dat is, is, is, er van de kwestie, zei Wanneske van Buken en de Verrewinkels zaten daar." (Alter Ego, bls.9)

Nêrens is daar lang beskrywings nie, al die karakters handel net en as hul praat word hul taal direk weergegee:

1. G. Walschap, Eric, p.49

"Dag Rik

Dag Gabrielle, wat komde doen ?

Niks, maar eens sien Rik, en ons moeder
is hier ook.

Och, waar is ze ?

Ginder, wil ik ze gaan halen ?

Ja, dat is goed, Gabrielleken, ga

ze halen, maar het is noen en ik heb niks

als pistolees met kaas op en een flesken bier. (Alter Ego) p.11

> Die spesifieke tydsverloop van Walschap se werk kan 'n mens terugvoer na die skrywer se wêreldbeskouing. In hierdie verband merk Westerlinck op : "Hij is ook een van die schrijvers, wier boeken geboren worden uit een voortdurend onrustige kreatiewe ervaring van het bewegende leven zélf en nooit gevoel van orde en verworven rust."¹ Van die begin van sy verhaal word ons voortgeneem op 'n dramatiese rit na die dood wat eindig wanneer die lewe in die wêreld van die boek tot 'n einde gekom het.

Walschap se werk is nie net dramaties van aard vanweë die snelheid waarmee alles verhaal word nie, maar ook omdat hy alles vir ons soos op die verhoog wil "wys". Sy groot sukses as storieverteller berus juis hierop. Lubbock sê :
 "... the art of fiction does not begin until the novelist thinks of his story as a matter to be shown, to be so exhibited that it will tell itself."^{1.} 'n Mens dink ook onwillekeurig aan Goethe se woorde : "Künstler rede nicht, bilde nur !" Alles wat die skrywer wys, sal dus dien om te vertel. Walschap wil vir ons in sy werk die mens wys en omdat daar nie lang beskrywings van hierdie mens is nie, word die verteltyd korter en verleen dit 'n dramatiese karakter aan die werk.

B.F. van Vlierden het reeds daarop gewys dat Walschap veral invloed ondergaan het van Dostoievski, Hamsun en De Unamuno.^{2.} Dit is interessant om op te merk dat Walschap in sy literêre manifeste Voorpostgevechten, byna woordeliks dieselfde gedagtes soos vervat in De Unamuno se boek "Del sentimiento tragico de la vida"^{3.} gebruik.

1. P. Lubbock, The Craft of Fiction, p.62
2. Walschap sê in Voorpostgevechten dat hy van Dostoievski die mens se innerlike leer ken het, van Hamsun die glimlag om die mens en van De Unamuno, presiesheid van uitdrukking.
3. Gerald Brenan, The Literature of the Spanish People, p.378

De Unamuno verklaar "That his subject is Man, not abstract man, but the concrete man of flesh and blood, who is born, suffers from love and toothache and in the end dies."

Walschap se groot verwyf teenoor sy voorgangers was juis dat hul dié mens in hul werk verwaarloos het. Die mens word in baie van laasgenoemde skrywers se werk oorheers deur hul ruimtelike omgewing, of die bietjie mens wat ons daar vind is marionetagtig. By Walschap kry ons net die teenoorgestelde toestand van sake. Hy verhoed steeds dat die dramatiese intensiteit van sy verhaal bederf word deur 'n oorheersende omgewing. Die mens beheers by Walschap die ruimte, nooit kry die milieusskildering die oorhand nie. En die mens bly net so onvoorspelbaar as die werklike mens self.

Lang ontledings van die innerlike gesteldheid van een of ander karakter word nie gegee nie. Genoeg word op die vlak van die verhaal "gewys" en daardeur kan dié leser tot sy eie gevolgtrekkings kom want volgens Walschap is dit nie moontlik om die dade van die mens te beskryf nie sonder om hul karakters te onthul. Volgens hom bestaan daar dus geen

betroubaarder onthullings van die siel as die weergawe van sy openbaring na buite nie. Omdat Walschap dus slegs die volle lewe van die mens in sy handelingsmomente uitdruk, vind ons dat sy werk 'n dramatiese karakter toon. In die dramatiese handeling wat volg op Houtekiet se gesprek met Iphigénie in die kombuis toe dit tot hom deurdring met watter verterende liefde sy hom bemin, merk ons Houtekiet se wanhoop en woede omdat hy dit nie voorheen al opgemerk het nie. Uit wat Houtekiet nou doen, kan ons agterkom wat alles in sy gedagtes omgaan: "Hij stond op, zij schrok bij het zien van zijn gelaat, dat vervaarlijk grijnsde. Hij kneep de ogen half dicht en was met drie stappen aan de deur, maar de klink ging niet open. 'Nondeju' tierde hij, die godverdommese klink gaat nu nooit open. Hij sloeg met volle vuist de grote gebloemde ruit uit de deur. Ze rinkelde op de grond, alsof hij een hele porseleinkast neergeslagen had.." p. 251. Die daadkragtige mens, Houtekiet, bepaal die styl, taal en konstruksie van die verhaal. In hierdie boek is die harmonie tussen die verhaalritme en stylmiddels en die temperament en persoonlikheid van Houtekiet heeltemal volmaak. Walschap se primêre mensetipes kan hy uitstekend uitbeeld deur sy spesifieke idee van die verhaal. So kan hy die ongekompliseerde natuurlike

lewe in 'n minimum van verteltyd, oortuigend daarstel. Houtekiet dink nie, praat baie min, maar handel net. Die karakter Naard Baert verpersoonlik egter hier 'n ordende prinsiep wat verhoed dat alles, selfs die verhaal, in 'n toestand van ongedissiplineerde anargie verval.

Opmerklik is die feit dat byna al Walschap se hoofkarakters sekere ooreenkomste vertoon. Hierdie spesifieke kenmerke van die karakters kan dramatiese kwaliteit aan 'n verhaal verleen. Hulle is gewoonlik nie in staat om aan te pas nie, word deur groot krisisse gevoer waarin die vrou gewoonlik 'n groot rol speel, hulle word voortgejaag deur die tyd en ook geleidelik vergroot totdat hulle bomenslike dimensies aanneem. Hulle word dus uitgebeeld met skerp eensydige trekke. Dat Walschap se werk gevolglik ekspressionisties van aard gaan wees, is dus onvermydelik. Vgl. hoe Thijs Glorieus (!) (Een Mensch van Goeden Wil) in 'n byna onmoontlike kort tydsduur uit die bekrompenheid van sy omgewing uitstyg tot die groot weldoener. Alberta word in die loop van 'n paar jaar opgebou van 'n gewone boeremeisie tot 'n "heiligen zusterken" Vgl. Iphigénie se amper bomenslike

liefde vir Houtekiet: "Het leven, zegt zij, is niet veel bijzonders, maar iemand werkelyk liefhebben met heel de ziel, Jan, hem zo liefhebben dat wanneer hy weggegaan is en hy heeft zijn nagels geknipt, men op de grond een snippertjie nagel zoekt om het te kussen, dan is het leven heerlijk." (p.261)

Sy karakters staan soos die ou Griekse helde in die tragedie sonder enige selbeskikkingsreg. Hulle word, nieteenstaande hul grootsheid uiteindelik deur die tyd vernietig.

In Een Mensch van Goeden Wil vind ons, soos in die tragedie, reeds aanduidings wat wys op die feit dat Thijs deur sy eie toedoen, naamlik sy goedheid teenoor die mense, gedood gaan word. In Trouwen kom dit baie sterk na vore: "Halt, stade gij met n n hamer voor uwe vader ? ge moet niet slagen, dat zal uw kind wel doen. Gij hebt tegen mij de hamer gezwaaid, uw kind zal er u mee slaan. Onthoud wat ik uw vandag zeg." Dit is sy karakters se eie skuld dat hulle lot onvermydelik gaan wees, hulle word deur hulleself aangejaag, "ik wil heilig worden met verschijningen en mirakelen" s  Alberta in Zuster Virgilia. (p.54)

Vir mooiskrywery is daar nie in Walschap se werk plek nie, vgl. hoe hy die ruwe leed van Sofie kort en dramaties in Denise uitbeeld..."zij ziet dat haar lieve, goede mevrouw overleden is, zij huilt schor als een heesgeblafte hond." (p.128) Die volle lewe word sonder skroom uitgebeeld, sodat dit aan grondige kritiek kan onderwerp word. Hy is fanatiek uitdagend, niks word mild gestel nie, alles, selfs die mees sadistiese, word gewys. Vgl. bv. hoe hy beskryf op watter wyse die "bleeke zoontje" van die Brusselse notaris d'Hertenfeldt, sy kanarie meedoënloos uithonger, "en toen het dood lag had hy een heimelijk en diep plezier." (Celibaat, p.13)

'n Groot motief in Walschap se werk is die liefde wat hy deurgaans dramaties uitbeeld. Die liefde lei tot geweldige spannings waaruit 'n waarheidsmoment kan ontstaan, 'n persoon se oë word deur die liefde oopgemaak vir een of ander waarheid waarvan hy nog nie vantevore bewus was nie. Wanneer so 'n waarheidsmoment ondervind word, is die mens onbewus van die tyd in sy verlede/toekoms indeling.

Die liefde teenoor die mens kom die sterkste tevoorskyn in Een Mensch van Goeden Wil, waarin die hoofkarakter, Thijs, se liefde met die verloop van die tyd steeds groter word.

Die Bybelse ooreenkomste verleen verdere dramatiese intensiteit aan die verhaal, "Tranen vullen de ogen van Thijs, hij heeft medelijden met de schare." (p.106) Weens sy liefde ly hy terwille van ander, ons merk dit veral as hy in die huwelik tree met die vertraagde Let. Deur baie mense word hy verafsku en misken, tog neem sy liefde vir hulle steeds toe. Deur sy bittere ondervindings in die stad verloor Thijs amper sy geloof in die mensdom. Hy herwin dit egter heeltemal na sy huwelik met Rosa toe "Mon ami", sy kaptein, onverwags by die huwelik opdaag om hom geluk te wens, "De mensen zijn toch goed, zegt Thijs. Hem is het oog uitgerukt dat de boosheid der mensen gezien heeft, hem bleef het hart gespaard, dat voor een rechtvaardige de talloze anderen verontschuldigen wil en moet kunnen geloven in een betere wereld." (p. 233) Skok op skok volg mekaar hierna snel in die tyd op totdat Rosa aan

hom haar moord op die onderwyser Karel beken. "Wat kan men anders dan de mens zeggen: kom, hem in de armen nemen en hom optillen uit zijn verlatenheid." (p.237) Rosa is so oorweldig deur Thijs se woorde dat sy haarself op haar knieë voor hom gooi: "Christus, de Zoon van God. Ik aanbid u .."(p.237) Thijs slaag daarin om sy ideale te verwesenlik. Hy word "een wijs en machtig man die orde scheidt, vrede, geluk. Maar hij kan het geen naam geven, hij heeft geen systeem, hij is de mens van goede wil, een zuiver instinct." (p.243) Maar die orde en geluk kan nie duur nie. Die lewe is onverbidlik. Thijs word gedood deur sy drang tot liefde, die brandende huis val op hom as hy probeer om iemand daaruit te red... "de man is dood, gestorven, zoals hij geleefd heeft: voor de anderen." (p.249)

In Zuster Virgilia is dit Alberta wat voortgedryf word deur haar onversadigbare liefde tot God. In laasgenoemde boek het Walschap so uitstekend daarin geslaag om geestelike liefde suiwer uit te druk dat daar geen ander Vlaamse skrywer is wat hom op hierdie gebied kan ewenaar nie. Vgl. die gedeelte in die

boek waar sy die gelaat van Jesus op die tabernakeldeur sien verskyn. Na aanleiding van hierdie gedeelte het R.F. Lissens gesê: "Deze bladzijden heb ik tweemaal gelezen en ik weet dat ik het boek hier nog zal openslaan. Wat een vreemde stilte in dit voortjagend verhaal, wat een zuivere aanvoeling van onuitsprekelyk geluk wordt hier uitgesproken."^{1.} Hier tree 'n stilte en rus in die verhaal in. Deur die liefde is Alberta gelei tot 'n waarheidsmoment. Dieselfde verskynsel kry ons in Houtekiet. Houtekiet jaag van die een vrou na die ander, op soek na iets waarvan Iphigénie hom later bewus maak. "Ge hebt ook liefde gemist. En daarom hebt ge u nooit aan een vrouw kunnen houden." (p.250)

Iphigénie is besig in die kombuis, Houtekiet sit by haar en luister aandagtig terwyl sy met hom praat oor haar liefde vir hom. Hy word bewus gemaak van die liefde op 'n ander vlak as Eros en hier kry ons die eerste definitiewe ruspunt in die verhaal. Die vaart van die verhaal word vir 'n kort rukkie opgehef en ons kry 'n stilte gelaai met betekenis, 'n oomblik van suiwer duur of 'n waarheidsmoment: "Ze strijkt rustig voort, terwijl Jan Houtekiet al dit onbegrijpelijke mediteert De stilte duurt lang. In

1. R.F. Lissens, "Confrontaties," p.61

de tuin fluit een werkmans die de hoenders voert. Een pauw
schreeuwt." (p.246)

Na aanleiding van die liefde van Houtekiet, Iphigénie, Thijs, Alberta, Denise, Rik en ander, bring dit mens tot die besef dat Walschap probeer om die soort liefde waarvan Bertrand Russell in sy outobiografie praat, uit te beeld: "The loneliness of the human soul is unendurable; nothing can penetrate it, except the highest intensity of the sort of love that religious teachers have preached." In hierdie verband is die aanvangsreëls van Alter Ego, interessant: "In het midden van de weg zijns levens heeft Dante zich in een groot en donker bos bevonden. Rik van Verrewinkel was dat midden al lang voorbij toen hy bevond hoe eenzaam de mens eigenlijk toch is. Hij begin te verlangen naar een genegenheid waar mens werkelyk iets aan heeft. (p.5) Dit is hierdie waaragtige soort liefde wat sin kan gee aan die tyd wat so vinnig verbygaan. Ook Denise soek na hierdie soort liefde wat aan haar lewe 'n sin kan gee. Sy kry geen ware liefde in haar familiekring nie en hulle almal word onverbiddelik voortgesleur deur die noodlotstroom, onmagtig om teen die tyd te veg. Alles word afgetakel tot net die "viezigheid" van die liggaam oorbly, Denise se liggaam met die koeël deur die kop.

Tot aan die slot word die uiterlike en innerlike verval van Denise, wat nooit haar liefdesverlangens kon verwesenlik nie, uitgebeeld. Vir haar blyk die lewe absurd te wees, maar hierdie feit kan sy nie aanvaar nie en kom deurgaans daarteen in opstand: "We weten allemaal, zegt Denise, dat het verstand tot de conclusie komt dat er niets is dan niets, maar dan kom telkens onze natuur in opstand tegen het idee dat alles absurd zou zijn." (p.205) Teenoor Denise en Willy se ontredderende besef van die absurditeit van die lewe, stel Walschap steeds die tydelike waarheid van die aardse liefde wat aan die snel verloop van die tyd betekenis kan gee: "neem deze oogen en weet dat zij uw eenig firmament zijn, bied Antigone hem haren oogen, haren mond, hals, ledemate, boezem, lendenen, schoot." (p.84) Denise word as sy haar ouerhuis verlaat wreed deur die lewe gekonfronteer. 'n Ondraaglike ontsetting by die gedagte dat byna niks tereg gekom het van haar jeugdrome, maak hom van haar meester. Vir Paul en Denise is dit die kernprobleem as individue in die 20ste eeu. "Met niemand anders op de hele wereld kan ik nog spreken dan met u. Als gij het weet, zeg het mij, weet gij hoe ik moet leven?" (p.145) Al die moderne mens se kennis en ontwikkeling het hom nog nie geleer hoe om

met sy twyfel en angs te lewe nie. "Van dit hebben ze ons nooit iets geleerd, hé Denise, maar wel veel onnozele prullen. En zij zwijgen... met de smaak van het leven als as in de mond." (p.182) Maar deur die aardse liefde ondervind hulle 'n tydelike geluk en word die absurditeit van hulle bestaan opgehef. Laasgenoemde gedagte kom steeds tevoorskyn in Walschap se werk.

Die aardse liefde kan sommige karakters ook lei tot liefde op metafisiese vlak. Veredel deur sy liefde vir Iphigénie kom Houtekiet tot 'n geloof in die onsterflikheid van die siel. In die laaste pragtige bladsye van Houtekiet sien ons hom in sy toring sit, om nie nou in triomf soos die eerste keer nie, maar om in stilte, ver uit te kyk in die oneindige ruimte, die ewige, sy gejaagdheid deur die liefde van Iphigénie en die insigte wat sy in hom laat ontwaak het, tot stilstand gedwing. Ons kry hier ook 'n pragtige waarheidsmoment. Die aardse liefde het slegs 'n tydelike oplossing vir sy probleem gebied.

In Walschap se werk kry 'n mens baie van die idees van die Russiese denker, N.F. Federov, wat groot invloed uitgeoefen het op Dostoievski en myns insiens via laasgenoemde op Walschap. Federov sê dat "only through love, in co-operation with truth and beauty, can man rise from the level of a mortal biological organism (Houtekiet in die eerste hoofstukke) to that of conqueror of death and master of inorganic, organic and sociocultural forces; that only in this way can man realize his truly divine nature and become "God-man", (Houtekiet aan die slot) that only thus can man fulfil his mission and redeem his historical existence, that only through such a real immortality are all the other values of humanity preserved instead of becoming meaningless and perishing in vain."¹

In Walschap se vitalistiese sowel as spiritualistiese periode, kry ons die liefde as vername motief wat tot groot dramatiese intensiteit, hetsy op geestelike of fisiese vlak, kan lei. Wanneer daar sprake is van Agape in teenstelling met Eros kry ons 'n opheffing van die voortstuwende tydstroom in die verhaal en tree daar 'n stilte en rus in.

1. P. Sorokin, The Anatomy of Love, p.268

Walschap se twyfel oor die godsdiens as mag om singewend in die tyd te werk, is 'n verdere motief wat dramatiese in sy werk uitgebeeld word, veral die stryd rasionalisme versus godsdiens veroorsaak dramatiese spanning. Daarom dat ons in baie van sy werk 'n tweeledige teenoorgestelde bou kry, vgl. Sibylle, Het Kind, Bejegening van Christus, Zuster Virgilia. In Het Kind kom die dualiteit tevoorskyn uit die karakters Henrike-Bernard, in Sibylle, Harry-Sibylle, in Bejegening, Nicodemus-Asveer, en in Zuster Virgilia, Alberta-Robert. Die dramatiese krag in Walschap se werk lê nie net alleen in die behendige skep en skik van boeiende en teenstellende situasies in 'n kort verteltyd nie, maar ook in 'n spanning tussen opvattinge, veral die spanning wat in bogenoemde teenstellings aan die lig kom. Dit skyn asof Walschap hierdie teenstellings sien as 'n maatskaplike verskynsel wat drama in verhoudings kan veroorsaak, die pynlikheid daarvan suggereer hy treffend.

Om die meesterskap van Walschap te illustreer wat die uitbeelding van dié probleme moontlik maak, wil ek een voorbeeld noem. In Zuster Virgilia staan Walschap as skrywer bo en buite sy verhaal. Hy is in staat om sy karakters groot geestelike en praktiese waarhede te laat kwytraak en in teenstelling daarmee kan hy ook heeltemal ander sienswyses uitbeeld. Sonder om enige afbreuk te doen aan sy hoofkarakter, is Walschap in staat om Robert tot die einde van die boek sy idees oor die godsdiens te laat verkondig. Teenoor die diep waaragtige geloof van Virgilia, hoor ons woorde soos "De geest van geloof is verbrand door de geest van wetenskap." (p.272) Vgl. die leier van die sosialistiese kommentaar op bls. 261, na aanleiding van die geval Liliane Noyt. Vir Hermann, die priesterbroer van Virgilia, is die feit dat daar nog mense kan wees vir wie net die aardse tydsordes bestaan, onverklaarbaar. "Zijn zuster is een heilige en haar eigen ooms, haar meest geliefde broer zien en geloven niet. Het gaat zijn verstand te boven, het breekt, vermorzelt, en maalt zijn gemoed." (p.308) Hierdie aktuele probleem van die twyfel word nie in Walschap se

werk opgelos nie maar deurgaans dramatiese daargestel. Vir hom is dit een van die wesensprobleme in verband met die sin van die mens se bestaan, vgl. die veelseggende woorde waarmee Bejegening van Christus eindig: "Twifelen tot die jongste dag" en dit is ook die konflik waaruit sy werk gebore is. Hy vind nie bevrediging in die geloof of die intellek nie, vgl. die uitbeelding van die ontwrigtende werking van die intellek in Waldo. In Celibaat gaan die d' Hertenfeldts ten gronde deur die gees. "Na een eeuw bloei en kracht vervielen zij door den geest." (p.9) Die kultuur en geloof word dus voorgestel as 'n invloed wat die natuurlike ontwikkeling van die mens strem. Dit is die rede waarom ons by Walschap die vlug in die natuur kry wat by Houtekiet sy hoogtepunt bereik. Sy vitalistiese ideaal word verwesenlik en in die instinktiewe aard word die 1. "dwang" van die godsdiens opgehef en kry ons 'n kompromis.

1. "Zeker, onze kerk is vooral 's Zondags gebouwd, want in de week hadden onze vaders hun werk thuis. Is de kerk 's Zondags gebouwd, vraagt gij dan, wat zijn mij dat voor Christenen daar! Heel aparte christenen, antwoordt men u: in die kerk zullen nooit zoveel missen gelezen worden als er kussen in gegeven zijn."

G.Walschap, Houtekiet, p.190

Of Walschap in die werk na Houtekiet die stof oorwin deur die gees, soos Van Vlierden opmerk, is myns insiens te betwyfel, omdat die probleem steeds in sy werk voorkom. Ek kan dus nie met Van Vlierden saamstem nie, want selfs in Zuster Virgilia is die strydvraag dramaties aanwesig. In 'n onlangse verskene boek, Het Gastmaal, 1967, word die dualiteit weer treffend in 'n paar kort sinne uitgebeeld. Hy (die ek-figuur in die verhaal) luister aan tafel na sy vriend wat oor die menslike gees praat, maar terwyl hy luister, word die been van die vrou langs hom meer wesenlik. Die gedagtes van sy vriend, asook die vrou maak hom opgewonde: "Hijgenden bevend van opwinding aanhoorde ik hem, zette haar been klem en verdeelde mij tussen dat been, ... en zijn confidenties." (p.49)

'n Mens vind gewoonlik dat die ruimte aanduidings in die dramatiese roman vaag en arbitrêr is. "The world outside is ghostly and remote and the countless figures peopling it are quite forgotten, wiped out, as if the intensity and swiftness with which time consumes itself in the action had wasted them too."^{1.} In Houtekiet bv. is Dops nie 'n plek wat iewers met sekerheid

1. Edwin Muir, "The Structure of the Novel", p.64

herken kan word nie. Dit is slegs 'n plek waar die universele drama van die tydgebonde mens afgespeel word. Die ruimte-agtergrond waarteen ons Walschapp se karakters hier sien optree, het nie wesenlik verander van die tyd toe die eerste mense met die paar basiese universele hartstogte gelewe het nie. Die milieu is dus hier, die aarde. Al wat ons van Deps weet, is dat die plek "sinds eeuewen een wildornis was vol kattedaart brem heikruid, bramen, struiken, ook wel eens een spar. Een weer was Deps. Een plek eelt op die malse bloeiende aarde."(p.9)

Dieselfde krag van die malse bloeiende aarde vind ons in die mense met hul geweldige hartstogte. Net soos hulle aan die aarde gebonde is (vgl. die naam Houtekiet met sy aardse konnotasie), so is hul ook aan mekaar verbind. "Hij buigt zich om haar te zoenen, haar lippen openen zich nat en onnoemelijk week, hij kust vervoerd haar hoge tanden. Ja gij dierbare grond mijner vaderen, moord, wraak, gruwel, maar ook deze zoetheid."(p.49) In die dramatiese roman is alle uitgange ook versper, want slegs in die beperkte ruimte van Deps kan die konflikte wat ons in Houtekiet sien ontwikkel, ontstaan.

Samevattend kan ons dus in die woorde van Percy Lubbock sê:

1.

"Instead of a continuous, endless scene, in which the eye is caught in a thousand directions at once, with nothing to hold it to a fixed centre, the landscape that opens before us is whole and single, it has passed through an imagination, it has shed its irrelevancy and is compact with its own meaning."

'n Verdere kenmerk van die dramatiese verhaal is dat 'n mens 'n beweging in die tyd van 'n begin tot 'n eindpunt kry. Reeds aan die begin van Houtekiet besef ons dat sy buitengewone krag en hartstog hom gaan lei tot 'n besondere bestemming. Die bestemming is tans nog onseker, maar die tyd het begin versnel om ons saam met die karakters vorentoe te neem. In hierdie slot kry ons die oplossing van die probleem wat die tyd in die boek aan die loop gesit het. "The end of any dramatic novel will be a solution of the problems which sets the events moving; the particular action will have completed itself, bringing about an equilibrium, or issuing in some catastrophe which cannot be pursued further."² Al Walschap se werk voldoen aan hierdie vereiste.

1. P. Lubbock, "The Craft of Fiction", p. 64

2. Edwin Muir, "The Structure of the Novel", p. 87

Gewoonlik kom een of meer van die karakters in 'n dramatiese werk tot die besef van hul eie magteloosheid teenoor die wet van die voortgaan van alle dinge. Hulle word, om met Joseph Conrad te praat, bewus van die "ominuous sequence of days". Houtekiet het steeds teenoor die voortgaan van die lewe onverskillig gestaan, maar as Iphigénie se dood naderkom en hy bewus raak van die onherroepelike aard van die tydsverloop, besef hy sy magteloosheid teenoor "l' horrible fardeau du Temps"^{1.} "Hij weet dat sterven de wet van alle leven is. Hij heeft honden betreurt en mensen neergeslagen, iets so duurbaars is hem nog niet ontrukkt als deze vrouw, die hem langzaam word ontfutseld. En of hij heel Daps ondersteboven zet, of planten voor thee gaat halen op de hoogste berg van de wereld, machteloos is hij, Iphigénie verlaat hem." (p.257)

Dit is verder interessant as mens opmerk dat ons in die meeste werk van Walschap 'n groot kompleks van persoonlike verhoudinge kry wat in 'n baie kort verteltyd lei tot een

1. Vgl. E. Muir, "The sense of time running out gives the real edge to the dramatic emotion." p.89.
Laasgenoemde uitspraak geld veral ook vir Denise en Zuster Virgilia.

verhouding wat steeds belangriker vir beide persone word. Al die dramatiese handeling in die boek word dan op hierdie twee karakters gekonsentreer. (Iphigénie/Houtekiet, Denise/Paul, Virgilia/Robert).

'n Verhaal kan alleenlik ten volle dramaties wees as die skrywer nie aan die leser opgedring word nie. Die dramatiese metode is die metode van direkte voorstelling en daar moet gestreef word deur die skrywer om die leser die gevoel te gee dat hy self in die tydsgebeure in die boek teenwoordig is. Die verhaal verloor onmiddellik aan dramatiese intensiteit as die leser bewus raak van 'n skrywer wat self dinge probeer verduidelik. Die verduidelikings is in Walschap se werk 'n integrale deel van die vertelling, ingebou in die struktuur, sodoende verloor die leser homself in die tyd en ruimte van die roman. Walschap se metode om direkte en indirekte rede baie maal sonder aanhalings deurmekaar aan te gee, dra daartoe by om die leser in die gebeure te laat lewe "This compromise of direct and reported dialogue has the effect of identifying the characters, author and reader more closely, bringing them all into a unity in which their separateness is less marked." 1.

1. Edwin Muir, "The Structure of the Novel", p.21

Vgl. bv. hoe Walschap die dramatiese oomblik as Lien besef dat haar jongste seun met 'n negerin getrou het, weergee. Deur middel van hul direkte taal, sonder aanhalings, word die hele toneeltjie in al sy dramatiese onmiddell^elikheid, kort en tog heeltemal volledig voorgestel :

"Wijnand moest er uit Engeland voor
terugkeren met een negerin uit Indië.

Dag allemaal!

Maar Wijnand, zijt gij dat ?

Ja moeder en met mijn vrouw.

Met u vrouw, Wijnand, waar is ze ?

Ze wacht buiten.

Lien liep de vrouw van haar jongste zoon
moederlijk verwelkomen en botste op
een negerin." (p.193 - Nieuw Dops)

In sy werk bou Walschap 'n hele drama van die lewe voor ons op; alles in die vorm van dinamiese handeling deur karakters wat in baie gevalle as "Oebersmenschen", verpersoonlikings van absolute lewenskrag en vitaliteit beskou kan word, maar weens hulle

tydgebondenheid tog tragies bly. Ons kry die lewe in al sy dramatiese intensiteit en voortstuwende krag in sy werk :

"It is there: it pants, it runs, it rolls; it is strong and alive; it would smash you if you didn't look out,"¹.

1. Joseph Conrad, "Karain: A Memory", p.55

SLOTBESKOUING.

Gerard Walschap het iets om te sê. Wat hy sê, sê hy op 'n direkte, eenvoudige wyse. Juis deur die direktheid en eenvoud van sy uitdrukking kry ons daardie snel opeenvolging van gebeure wat so kenmerkend van sy skrywerskap is. Sy skryfstyl is dus nie iets wat bewus deur hom nagestreef kan word nie. "Die man wat gedurig daaraan dink hoë hy iets moet sê, in plaas van

1.

aan wát hy te sê het, en vir wíé hy dit sê, sal skaars goed skrywe. Met styl is dit miskien só: dié wat bewus daarna soek vind dit nie; dié wat hartstogtelik iets anders nastreef - vir dié word die styl gegee om hom in uit te druk..." 2. Walschap streef daarna om vir ons die mens te wys, die mens in sy verdraaidheid en grootsheid, die mens wat bewus word van sy beperktheid.

1. Walschap in onderhoud met J. de Ceulaer: "Ik heb ook nooit toegegeven aan mijn lezerspubliek. Ik schrijf doodgewoon voor de eeuwigheid, d.w.z. zoals ik denk dat het hoort."

- Je. de Ceulaer, Te Gast bij Vlaamse Auteurs, p.86

2. N.P. van Wyk Louw, Vernuwing in die Prosa, p.9

In 'n minimum van tyd kry ons 'n maksimum van ekspressie. Wat Walschap vir ons in hierdie tyd wil wys, is die lewensmomente van sy karakters. Omdat hulle waarlik LEWEN is daardie dinamiese dramatiese beweging in sy werk aanwesig en word die leser deur hierdie vaart onmiddellik "in die gewoel van die storie ingesleep"^{1.} Hy is 'n groot storieverteller, al sy verhale begin as 't ware met 'n "eendag was daar..." maar die slot is anders as die gewone storie, die einde bring vernietiging, twyfel en wanhoop. Sy mense word onvermydelik deur die tyd na hul ontbinding, hul konfrontasie gevoer.

In die reis na die dood ondervind baie van Walschap se karakters oomblikke waarin hulle bewus word van hulself as lewende entiteit. Wanneer dit gebeur word 'n waarheidsmoment ondervind. Hierdie oomblikke is die belangrikste momente van hul lewens want dit bepaal hul toekoms. Goethe skryf soos volg hieromtrent uit Italië: "Der Moment ist alles, und der Verzug eines vernünftigen Menschen bestehe darin, sich so zu betragen, dass sein Leben die möglichste Masse von vernünftigen, glücklichen Momenten enthalte."^{2.}

Nie een van Walschap se karakters se

1. N.P. van Wyk Louw, Vernuwing in die Prosa, p.55

2. Wolfgang von Goethe, Briefe mit Einleitungen und Erläuterungen, p.54

oomblikke van ware bewuswording sou daardie glans besit het as dit nie was dat ons dit sien teen die donker agtergrond van die dood nie. 'n Mens kan ook vra of hulle so hartstogtelik kon liefgehad het, as die dood nie so alomteenwoordig was nie.

Deurdat die wêreld so rusteloos is, dink die mens skaars ooit aan die teenwoordige oomblik, die moment waarin hy lewe, maar rig hy hom na die toekomstige. Die toekoms word sy doel. Daarom leef hy nooit nie, maar hoop om te lewe. Denise en Zuster Virgilia het so gelewe. As ons egter na Houtekiet kyk, staan sake anders. Walschap het in navolging van Rousseau geglo dat om in die toekoms te lewe die mens hom onttrek aan die geluk. Hy moet liewer soos die primitiewe mens, die kind, soos Houtekiet, net vir die huidige oomblik lewe. Dit is as Houtekiet deur

Iphigénie bewus gemaak word van die toekoms dat hy sy vryheid verloor. Denise is nooit teenwoordig met, maar altyd verby haarself. Haar vrees, begeertes, hoop dryf haar voort na die toekoms en beroof haar van die betekenis wat die huidige oomblik kan inhou.

Ons sien dus die mens wat so tydgebonde is dat die oomblik ongemerk verby hom gaan.

Die drama van die tyd is die drama van die isolasie of eensaamheid. Dit is eers as Denise afgesluit van die wêreld in die kelder met Willy sit dat sy bewus word van haarself as tydgebonde. In die afsondering van die kapel in die klooster word Alberta bewus van die metafisiese tydsorde. Dit is as Houtekiet alleen in sy toring sit dat hy tot 'n begrip van die onsterflikheid kom. Nadat hy wegtrek van Deps en afgesonder word van die gemeenskap en hy nou die verskil sien tussen wat is en wat was, verstaan hy die ware betekenis van die tyd en begin hy groei tot bewustheid.

Ten slotte het Walschap ook vernuwing in die Vlaamse prosa gebring deurdat ons baie van die tydsprobleme van ons eeu in sy werk weerspieël sien. Ons het reeds gewys op die groot rol wat die geloofsprobleem, die vraagstuk na die werklikheid van 'n lewe na die dood, in sy werk speel. Hy was ook een van die eerste

Vlaamse skrywers wat gewys het op die morele verval en verwording van die tyd na die tweede wêreldoorlog. In die afgelope dekade is die tema opgeneem deur ander Vlaamse skrywers waarvan Hugo Claus¹ die vernaamse eksponent geword het.

As die leser van hierdie groot Vlaamse storieverteller in gedagte hou dat die tyd 'n belangrike faktor in sy werk is, sal sy verhale vir hom 'n dieper betekenis en waarde verkry.

1. "Vol-ou-vent, een gekookte tong in wijnsous, zwezeriken met een sous van het stoofsel, gebrad, en uit de kelder van de pastorijs de wijn waarvan Antoine elke keer hardop het etiket afleest. Het meeste sukses heeft hij met de steeds herhaalde naam// vande import-firma: 'Import. Vandenbroek' De familie giert erom, steeds opnieuw, en Jeanne (meelachend) weet dat die wereld stilaan maar onherroepelijk naar haar verderf rolt, want zoiets was in Moeders tijd nooit mogelijk geweest, en dat de priester, een oude jongeman met roodkoperkleurig haar op de verjaardag van haar Moeders dood, na de mis zit te ginnegappen met hen allen om iets dat met een broek te maken heeft, het maakt haar onzeker maar één ding is zeker: zoals de prijzen van groenten stijgen, zoals bouwgrond elk jaar zoveel procent meer waard wordt, zo worden de mensen met de tijd onbeschaamder, loslippiger, waar zal dit eindigen?"

¹ Hugo Claus, Omtrent Deedee, p.51

AANGEHAALDE EN GERAADPLEEGDE WERKE

- Abrams, M.H., A Glossary of Literary Terms, New York, 1961.
- Bergson, H., Time and Freewill, Vertaal deur F.L. Pogson, George Allen and Unwin, Ltd., 1950.
- Blok, W., Verhaal en Leser, Groningen, 1960.
5.
- Booth, Hayne C., The Rhetoric of Fiction, Chicago, 1965.
- Brandt-Corstius, J.C., Gerard Walschap, Brussel, 1960.
- Brink, A.P., Aspekte van die Nuwe Prosa, Pretoria-Kaapstad, 1969.
- Brooks, Cleanth, R.P. Warren: (a) Fundamentals of Good Writing:
2.
handbook of modern rhetoric, London, 1963.
- Brooks, Cleanth, and Warren, R.P., Understanding Fiction, New York, 1943.
- Ceulaer, J., Te Gast bij Vlaamse Auteurs, Antwerpen, 1970.
- Claus, Hugo, Omtrent Deedee, De Bezige Bij, Amsterdam, 1967.
- Conrad, J., Almayers Folly, Dent and Sons Ltd., 1947.
- De Bock, De Vlaamse Letteren, Den Haag/Antwerpen, 1953.
- De Villiers, M., Die Grammatika van Tyd en Modaliteit, Kaapstad, 1968.
- Forster, E.M., Aspects of the Novel, London, 1927.
- Goethe, W. von., Briefe mit Einleitungen und Erläuterungen, Berlin, 1905.
- Gunn, J.A., The Problem of Time, George Allen and Unwin Ltd., 1929.
- Kannemeyer, J.C., Die Stem in die Literêre Kunstwerk, Nasou Bpk., 1965.
- Kayser, Wolfgang, Das Sprachliche Kunstwerk, Eine Einführung in die Literaturwissenschaft, Bern, 1948.

- Lämmert, Eberhard, Bauformen des Erzählens, Stuttgart, 1967.
- Liddell, R., A Treatise on the Novel, London, 1965.
- Lindenberg, E., Onsydige Toets: Letterkundige Opstelle, Kaapstad, 1965.
- Lissens, R.F., (a) Confrontaties, Heidelberg-Hasselt, 1964.
 (b) De Vlaamse Letterkunde van 1870 tot Heden, Brussel, 1953.
- Lubbock, P., The Craft of Fiction, London, 1921.
- Mann, T., Tonio Kröger, Oxford, 1957
- Mandilow, A.A., Time in the Novel, P. Nevill Ltd., 1952.
- Meyerhoff, H., Time in Literature, Berkeley and Los Angeles, 1955.
- Müller, G., Aufbauformen des Romans, Groningen -Djakarta, 1953.
- Muir, E., The Structure of the Novel, London, 1929.
 2.
- Petsch, R., Wesen und Formen der Erzählkunst, Halle, 1942.
- Poulet, G., Studies in Human Time, New York, 1956.
- Poulet, G. La Distance Interieur, Paris, 1952.
- Staiger, E., Grundbegriffe der Poetik, Zürich, 1946.
- Stutterheim, C.F.P., Tijd en Taalkunstwerk, Amsterdam, 1950.
- Van Vlierden, B.F., Gerard Walschap, Desclee de Brouwer, 1958.
- Van Wyk Louw, N.P., Vernuwing in die Prosa, Kaapstad/Pretoria, 1968.
- Vestdijk, S., Het Eeuwige Telaat, Dialogen over de Tijd, Amsterdam, 1946.
- Vermeylen, A., De Vlaamse Letteren van Gezellen tot Heden, Heidelberg-Hasselt, 1963.

Walschap, G., Alter Ego, Antwerpen, 1964.

Celibaat, Rotterdam, 1934.

De Dood in het Dorp, Mechelen, 1930

Denise, ³. Antwerpen, 1964.

De Francaise, Amsterdam, 1957.

Een Mensch van Goeden Wil, Utrecht, 1936

Het Gastmaal, Amsterdam, 1967.

Het Kind, Nijgh en van Ditmar, 1939.

Houtekiet, Nijgh en van Ditmar, 1939.

Sibylle, Nijgh en van Ditmar, 1938.

Zuster Virgilia, Antwerpen/Amsterdam, 1951.

Weisgerber, J., Aspecten van de Vlaamse Roman, Amsterdam, 1964.

Wellek, R., en Warren, A., Theory of Literature, ³. Peregrine Books, 1963.

Westerlinck, A., Wandelen al peinzend, Heideveld-Hasselt, 1965.

T Y D S K R I F T E

Dietsche Warande en Belfort, Nr. 6, Aug. 1968.

Nr. 8, Okt. 1968.

Nr. 9, Jan. 1969.